

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Η θεωρία της δημοκρατίας στο ύστερο έργο του Ν. Πουλαντζά, και η σημασία της
στην εποχή μας

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαρία Νεφέλη Γιαννάκη

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Αλέξανδρος Χρύσης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Παναγιώτα Γεωργοπούλου, Επίκουρη καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Νικόλαος Τσίρος, Αναπληρωτής καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Μαρία Νεφέλη Γιαννάκη, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στη Χριστίνα, τη Δήμητρα και τη Ρένα

Περιεχόμενα:

Εισαγωγή	7-9
Κεφάλαιο Πρώτο	
Το ιστορικό- πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο συγγραφής του έργου Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός	10-18
Κεφάλαιο Δεύτερο	19-32
Έννοιες και Μέθοδοι	
Κεφάλαιο Τρίτο	33-46
Από τη φιλελεύθερη δημοκρατία στον αυταρχικό κρατισμό	
Κεφάλαιο Τέταρτο	47-55
Προς έναν δημοκρατικό σοσιαλισμό	
Επίλογος Συμπεράσματα	56-58
Βιβλιογραφία	59-60

Περίληψη

Η εργασία πραγματεύεται την θεωρία της δημοκρατίας του Ν. Πουλαντζά, με ιδιαίτερη αναφορά στο τελευταίο του, «Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός». Έπειτα από μια σύντομη έρευνα γύρω από την θεωρία και την πρακτική του ευρωκομμουνισμού, η συγγραφέας πραγματεύεται την θεωρία του Πουλαντζά για το κράτος και την πολιτική εξουσία. Από τη μια πλευρά φέρνει στο προσκήνιο την ανάλυση του Πουλαντζά για τον αυταρχικό κρατισμό, και από την άλλη εξετάζει και συζητά την θέση του Πουλαντζά σχετικά με την απόρριψη των σοσιαλδημοκρατικών πολιτικών και την κριτική του ίδιου έναντι της λενινιστικής θεωρίας περί δυαδικής εξουσίας. Εν συντομία, η παρούσα εργασία προσεγγίζει κριτικά τη στρατηγική του «δημοκρατικού δρόμου προς τον σοσιαλισμό», έτσι όπως αυτή αποτυπώθηκε στο ύστερο έργο του Ν. Πουλαντζά.

Λέξεις – κλειδιά: κράτος, εξουσία,, δημοκρατία, δημοκρατικός σοσιαλισμός, ευρωκομμουνισμός

Abstract

This study deals with Nikos Poulantzas's theory of democracy with special reference to his late work *State, Power, Socialism*. After a brief survey of Eurocommunism's theory and practice, the author raises the issue of Poulantzas's theory of the state and political power. On the one hand, this work brings to the fore Poulantzas's analysis of authoritarian statism and, on the other, considers and discusses Poulantzas's rejection of social democratic politics and his own critique against Lenin's theory of dual power. In short, this is a critical approach to the strategy of the "democratic road to socialism", as set out in the late work of Nikos Poulantzas.

Keywords: state, power, democracy, democracy, Eurocommunism, democratic socialism

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θέμα της παρούσας εργασίας είναι η θεωρία της δημοκρατίας στο ύστερο έργο του Ν. Πουλαντζά, και η σημασία της στην εποχή μας. Στόχος μας είναι να παρουσιάσουμε τις θεωρητικές επεξεργασίες του Ν. Πουλαντζά έτσι όπως τις διατύπωσε στο τελευταίο του έργο « Το Κράτος, η Εξουσία, ο σοσιαλισμός», εστιάζοντας κυρίως στο τελευταίο κεφάλαιο του έργου. Κύριο ερώτημα που διαπνέει το σώμα της εργασίας είναι το πώς αντιλήφθηκε ο Ν. Πουλαντζάς την έννοια της δημοκρατίας και το πώς αντιμετωπίζει την προβληματική της πολιτικής της έκφρασης, προκειμένου να διατυπώσει στο τέλος το όραμα του για έναν δημοκρατικό σοσιαλισμό.

Ακολουθώντας το σχήμα που επέλεξε ο ίδιος κατά την έκδοση του δοκιμίου του, συνομιλούμε αρχικά με τον Ν. Πουλαντζά ως θεωρητικό του καπιταλιστικού κράτους, και επιχειρούμε να αναλύσουμε τη θεωρητική του σύλληψη για τον αυταρχικό κρατισμό ως εκείνη την πολιτική διάσταση της δημοκρατίας που αντιστοιχεί στην σημερινή φάση των σχέσεων παραγωγής και καταμερισμού της εργασίας, αναδεικνύοντας το γιατί και το πώς η μορφή της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ανταποκρινόταν σε μια συγκεκριμένη στιγμή του καπιταλισμού, και πώς αυτή στη σημερινή φάση αναπαραγωγής του καπιταλισμού θεωρείται ξεπερασμένη.

Στη συνέχεια θα συνομιλήσουμε με τον Ν. Πουλαντζά ως θεωρητικό του αριστερού ευρωκομμουνισμού, διερευνώντας το περιεχόμενο και τη μορφή της δημοκρατίας στη σοσιαλιστική προοπτική, επιχειρώντας μια προσέγγιση που αναφέρεται στην δημοκρατία τόσο ως στρατηγικό στόχο και ως το πραγματικό περιεχόμενο του σοσιαλισμού, όσο και ως τακτική επιλογή για την πραγμάτωση αυτού του περιεχομένου της.

Η εργασία χωρίζεται σε τέσσερα κυρίως κεφάλαια και ακολουθεί την κάτωθι δομή :

Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο : « Το ιστορικό- πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο συγγραφής του έργου *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός* » επιχειρούμε να τοποθετήσουμε τον Ν. Πουλαντζά και το έργο του εντός της εποχής κατά την οποία αυτό γράφτηκε. Μας απασχολούν κυρίως ζητήματα της συγκυρίας της δεκαετίας του 70 και σε δεύτερο επίπεδο η εμφάνιση και η στρατηγική που ακολούθησαν τα δυτικά

κομμουνιστικά κόμματα και ιδίως το γαλλικό, προκειμένου να δούμε πώς ο Ν. Πουλαντζάς παίρνει θέση στο πολιτικό επίδικο της εποχής του, το οποίο συνοψίζεται στο δίλημμα «μεταρρύθμιση ή επανάσταση»

Το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας έχει ως τίτλο « Έννοιες και μέθοδοι » , και στόχο έχει να αναδείξει την προβληματική του κράτους και της δημοκρατίας από εννοιολογική και μεθοδολογική άποψη. Εκκινώντας από την αναζήτηση της έννοιας του κράτους στην μαρξιστική θεωρία εισερχόμεθα στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται και οριοθετεί την έννοια του Κράτους ο Ν. Πουλαντζάς και πως εκκινώντας από την κριτική του στις θεωρήσεις περί κράτους εργαλείου-αντικειμένου και κράτους-υποκειμένου προχωρεί στη σύλληψη της θεωρίας του περί της θεσμικής υλικότητας του κράτους και τη διατύπωση της θέσης ότι το κράτος αποτελεί κατεξοχήν μια κοινωνική σχέση.

Το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας με τίτλο «Από τη Φιλελεύθερη Δημοκρατία στον Αυταρχικό Κρατισμό» επικεντρώνεται στη σημερινή μορφή, που, κατά τον Πουλαντζά, λαμβάνει η πολιτική δημοκρατία. Προσεγγίζοντας τη σχέση μεταξύ Οικονομίας- Πολιτικής και Ιδεολογίας επιχειρούμε την κατανόηση του φαινομένου του αυταρχικού κρατισμού αναλύοντας τα χαρακτηριστικά και το περιεχόμενο του.

Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας φέρει τον τίτλο « Προς έναν δημοκρατικό σοσιαλισμό» και έχει ως στόχο να περιγράψει το πώς ο Πουλαντζάς αντιλαμβάνεται μια νικηφόρα στρατηγική ριζοσπαστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας. Ακολουθώντας τη δομή του ίδιου του δοκιμίου αναφερόμαστε στον κίνδυνο του κρατισμού και στην κριτική που ασκεί ο Πουλαντζάς στα δύο κυρίαρχα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής του, δηλαδή στο σοβιετικό και στο σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο. Τέλος αναλύουμε τη θεωρητική προσέγγιση της στρατηγικής του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού και την πρόταση του Ν. Πουλαντζά για το περιεχόμενο που οφείλει αυτός να λάβει, προκειμένου να καταστεί ένα νικηφόρο πείραμα για τις υποτελείς τάξεις.

Θεωρώντας πως η σκέψη και το έργο του Ν. Πουλαντζά, με όλες τις αντιφάσεις και τις αντινομίες του, επανέρχεται στις μέρες μας και αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο τόσο για την κατανόηση της σημερινής μορφής του «κράτους», όσο και για το τέλος

της πολιτικής εξουσίας της αστικής τάξης, ως κοινωνικής μειοψηφίας, προσεγγίζουμε εντέλει το σοσιαλισμό ως σύστημα που αναδεικνύει την πολιτική σε τρόπο καθημερινής πρακτικής, και τη δημοκρατία ως το ζητούμενο της εποχής μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ : « Το ιστορικό- πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο συγγραφής του έργου Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός »

Με το παρόν κεφάλαιο επιχειρούμε να τοποθετήσουμε τον Ν. Πουλαντζά εντός του ιστορικού-πολιτικού και κοινωνικού πλαισίου όπου έδρασε, έζησε και συνέγραψε το τελευταίο έργο του « Το κράτος, Η εξουσία, ο Σοσιαλισμός». Δε θα επιχειρήσουμε μια ιστορική καταγραφή των γεγονότων που επηρέασαν τη σκέψη του, αλλά με το κεφάλαιο αυτό θα οριοθετήσουμε την σκέψη του Πουλαντζά ως προϊόν της εποχής της και παράλληλα ως απότοκο της πολιτικής στρατεύσής του στο ΚΚΕ Εσωτερικού, ήδη από το 1968.

Ευρισκόμενος στο Παρίσι ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, διδάσκοντας κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο της Βενσέν από τον Δεκέμβριο του 1968 και στρατευμένος στην υπόθεση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού μέσα από τις γραμμές της κομμουνιστικής ανανέωσης, ο θεωρητικός Ν. Πουλαντζάς έζησε και έγραψε σε μια εποχή που οι μεταπολεμικές αυταπάτες του κοινωνικού κράτους πρόνοιας άρχισαν να ξεθωιάζουν και η χρυσή εποχή των δεκαετιών 1950-1960 δίνει τη θέση της σ' ένα νέο οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο, αυτό του νεοφιλελευθερισμού.

Δύο είναι τα βασικά στοιχεία που θ' αναδείξουμε στην παρούσα ενότητα. Από τη μια πλευρά, οι οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της συγκυρίας και την εμφάνιση του ευρωκομμουνιστικού ρεύματος και από την άλλη τα κύρια χαρακτηριστικά της «ευρωκομμουνιστικής στιγμής» στη Γαλλία.

Δια μέσου της ανάλυσης μας επιδιώκουμε να κατανοήσουμε το πώς ο Πουλαντζάς θα οδηγηθεί στις παρατηρήσεις του για τη νέα μορφή κράτους και περαιτέρω στη χάραξη μια νέας στρατηγικής για τα δυτικά κομμουνιστικά κόμματα, της στρατηγικής του «δημοκρατικού δρόμου». Ταυτόχρονα, θα επιχειρήσουμε να θεμελιώσουμε την υπόθεση ότι ο Ν. Πουλαντζάς είναι τοποθετημένος στα «αριστερά» του ρεύματος αυτού, επιχειρώντας όχι την «από-κομμουνιστικοποίηση» της ιδεολογίας των δυτικών ΚΚ αλλά την επαναχάραξη της στρατηγικής και τον εμπλουτισμό της πολιτικής θεωρίας, σε μια εποχή που δείχνει ότι ο κόσμος μετασχηματίζεται επί τα χείρω για τα υποτελή στρώματα.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάπτυξη των δύο κύριων θεματικών του παρόντος κεφαλαίου, κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθούμε έστω και ακροθιγώς στη θεωρητική τομή στο έργο του Ν. Πουλαντζά καθώς η διπλωματική εργασία επικεντρώνεται στο τελευταίο του βιβλίο. Το θεωρητικό του έργο χωρίζεται σε δύο περιόδους. Οριοθετούμε την πρώτη, «αλτουσεριανή» περίοδο με αφετηρία την έκδοση το 1968 του πρώτου βιβλίου του Ν. Πουλαντζά «Πολιτική Εξουσία και κοινωνικές τάξεις» και τη δεύτερη «ευρωκομμουνιστική περίοδο» με αφετηρία την έκδοση το 1975 της «Κρίσης των Δικτατοριών» έως και τον θάνατο του το 1979, ένα χρόνο μετά την έκδοση του τελευταίου του βιβλίου « Το Κράτος, Η Εξουσία, Ο Σοσιαλισμός» (Μηλιός:1990).

Για λόγους οικονομίας δε θα σταθούμε στην πρώτη περίοδο αναλυτικά· θα σημειώσουμε μόνο ότι κατά την περίοδο αυτή ο Πουλαντζάς ενστερνίζεται τόσο την αλτουσεριανή θεωρία της τομής μεταξύ Μαρξ της Ιδεολογίας και Μαρξ της Επιστήμης, όσο και τον τρόπο με τον οποίο ο Αλτουσέρ προσεγγίζει την έννοια της (ειδικότερα) πολιτικής εξουσίας, το προβάδισμα της αντίφασης σε σχέση με την ενότητα, την αντίληψη της ιδεολογίας με βάση την πάλη των τάξεων και όχι το σχήμα της «ψευδούς» συνείδησης, την κριτική της οικονομίστικης αντίληψης της «ορθόδοξης» μαρξιστικής θεωρίας κτλ (Μηλιός : 1990). Λόγω της τομής αυτής προκύπτει το ερώτημα που διαπερνά το παρόν κεφάλαιο : Κατά πόσο και με ποιον τρόπο τα γεγονότα που συντελέστηκαν μετά τον Μάη του 68 οδήγησαν τον Πουλαντζά να απομακρυνθεί από το δομικό μαρξισμό και παράλληλα να «διεκδικήσει» έστω και ακούσια την ιδιότητα του κυρίως θεωρητικού της αριστερής ευρωκομμουνιστικής στρατηγικής ;

Όπως αναφέρει και ο Β.Jessop : *«Τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του, ο Πουλαντζάς συμπλήρωσε τη διαδρομή του από τον Λενινιστικό αβανγκαρντισμό προς μια ιδιαίζουσα εκδοχή της αριστερής πτέρυγας του Ευρωκομμουνισμού. Συμπληρώνοντας αυτήν την τροχιά ο Πουλαντζάς επηρεάστηκε ξεκάθαρα από τα πολιτικά γεγονότα και τη δική του συμμετοχή σε δραστηριότητες συνδικαλιστικές και πολιτικές.»*(Jessop 1989).

Η πρώτη δέσμη ερωτημάτων έχει να κάνει με το πώς οριοθετείται το «ευρωκομμουνιστικό ρεύμα», αν συγκροτείται σε ένα ενιαίο πρόταγμα και εάν ναι ποια είναι τα στοιχεία αυτά που του αποδίδουν συνοχή;

Το ρεύμα του ευρωκομμουνισμού «γεννήθηκε» την δεκαετία του 1970 ως η κυοφορούμενη ανανέωση του δυτικού κομμουνιστικού κινήματος. Τι οδήγησε όμως τα δυτικά ΚΚ να απομακρυνθούν σταδιακά από το λενινιστικό μοντέλο σε θεωρητικό επίπεδο και να απογαλακτιστούν σε πολιτικό από τις επιταγές της Μόσχας, του αδιαμφισβήτητου κομμουνιστικού καθοδηγητικού κέντρου της εποχής;

Για αρκετούς αναλυτές ο ευρωκομμουνισμός αναπτύσσεται εξαιτίας της κρίσης του σοβιετικού μοντέλου και των γεγονότων που ακολουθούν το θάνατο του Στάλιν και οδηγούν στο 20^ο συνέδριο του ΚΚΣΕ. Παρότι είναι δεδομένο ότι η σοβιετική κρίση είναι ανοικτή και διαρκής και αυτό επηρεάζει τα δυτικά κομμουνιστικά κόμματα, θα υιοθετήσουμε στην ανάλυσή μας μια διαφορετική οπτική, σύμφωνα με την οποία ο ευρωκομμουνισμός είναι «παιδί» των δυτικών κοινωνιών και του τέλους του θριάμβου της «ένδοξης» μεταπολεμικής τριακονταετίας και της σοσιαλδημοκρατίας.

Η «ρομαντική» αμφισβήτηση του καπιταλισμού το Μάη του 68, σε συνδυασμό με την αποσταθεροποίηση της μεταπολεμικής συναίνεσης, γεννούν την ανάγκη για την κομμουνιστική ανανέωση. Κατά την κρίση μας τα ευρωκομμουνιστικά κόμματα, και ιδίως το γαλλικό, δεν βρίσκονται σε ρήξη με τη Σοβιετική Ένωση, αλλά επιχειρούν τη ανανέωση και προσαρμογή της θεωρίας και της στρατηγικής εντός των δυτικών καπιταλιστικών κρατών χωρίς όμως να αποστρέφουν το βλέμμα από τα επιτεύγματα και την πορεία της Σοβιετικής Ένωσης. Σε τελευταία ανάλυση *«ο ευρωκομμουνισμός παρέμεινε μια τροπικότητα του σοβιετικού κομμουνισμού ήπια, μεν ειρηνιστική και δυτική, κόρη ωστόσο του Οκτώβρη.»* (Μπαλαμπανίδης 2015:33).

Ερώτημα που αναδύεται επίσης είναι εάν το ρεύμα αυτό ήταν ενιαίο ή κάτω από την ορολογία «ευρωκομμουνισμού» αναπτύσσονται διάφορες πολιτικές επιλογές και στρατηγικές τεσσάρων κομμουνιστικών κομμάτων, του ιταλικού, του γαλλικού, του ισπανικού και του ελληνικού, που σε τελική ανάλυση δεν είναι δυνατόν να χαρακτηριστούν ενιαίες και συνεκτικές. Πράγματι, η επιρροή στις εξελίξεις των χωρών τους ήταν διαφορετικού βεληνεκούς για καθένα από αυτά τα τέσσερα κόμματα. Πρώτη διαφορά που μπορούμε να παρατηρήσουμε είναι ότι το ισπανικό και το ελληνικό ευρωκομμουνιστικό εγχείρημα γεννάται σε συνθήκες παρανομίας, καθώς

και στις δύο χώρες η «κομμουνιστική ανανέωση» επιχειρείται σε συνθήκες στρατιωτικής δικτατορίας, γεγονός που επηρεάζει την εμβέλεια αλλά και την πορεία των δύο αυτών κομμάτων. Από την άλλη, το ιταλικό ΚΚ υπό την ηγεσία του Ε. Μπερλινγκουέρ μοιάζει το πιο εμβληματικό παράδειγμα της ευρωκομμουνιστικής στρατηγικής και φτάνει στο απόγειο της επιρροής του τη δεκαετία του 1970. Τέλος, το γαλλικό ΚΚ μοιάζει να αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην κυβερνητική εξουσία, την προσπάθεια ανανέωσης της θεωρίας και την ισχυρή επιρροή που ασκεί το λενινιστικό μοντέλο και η Σοβιετική Ένωση. Βασικό στοιχείο που συνέχει και αποτελεί τη σκέπη κάτω από την οποία υλοποιείται η ευρωκομμουνιστική ταυτότητα είναι : η δημοκρατική πορεία προς τον σοσιαλισμό δια μέσου του συνεχούς εκδημοκρατισμού της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Στο ερώτημα μεταρρύθμιση ή επανάσταση, βία ή ειρηνικό πέρασμα, οι ευρωκομμουνιστές επιλέγουν να ταχθούν υπέρ μια μακρόχρονης μεταρρυθμιστικής διαδικασίας, υπέρ της συμμετοχής σε κυβερνήσεις συνεργασίας με τους σοσιαλιστές και, κατά μία έννοια, υπέρ ενός σοσιαλισμού από το πάνω, όπου ο μετασχηματισμός θα συντελεστεί μέσω θεσμικών παρεμβάσεων. Κορωνίδα της ευρωκομμουνιστικής στρατηγικής, ακόμα και στην αριστερή εκδοχή, της είναι η λειτουργία του συστήματος της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και η απουσία μιας καθοριστικής στιγμής ρήξης με το πολιτικό και οικονομικό σύστημα. Το βάρος δίνεται στη συναίνεση και στην απόπειρα ανάγνωσης της έννοιας της ηγεμονίας, ως ενός συνεχούς πολέμου θέσεων.

Μετά το 20^ο συνέδριο του ΚΚΣΕ, παρατηρούμε την απαρχή διαμόρφωσης του ευρωκομμουνιστικού ρεύματος, μέσο της σταδιακής υιοθέτησης από τα δυτικά ΚΚ προγραμμάτων που απομακρύνονταν από το πρόταγμα της επαναστατικής κατάκτησης της εξουσίας και τον περιορισμό της επαναστατικής βίας στην υπεράσπιση του κοινοβουλευτισμού και της αστικής δημοκρατίας. (Σκολαρίκος 2015:25).

Εάν λοιπόν το 20^ο συνέδριο του ΚΚΣΕ υπήρξε το παράθυρο για το άνοιγμα της συζήτησης σχετικά με την κομμουνιστική ανανέωση, αδιαμφισβήτητα το έτος 1968 υπήρξε η καταλυτική στιγμή εμφάνισης και παγίωσης της ευρωκομμουνιστικής ταυτότητας. Πιο συγκεκριμένα, ο Μάης του 1968, αυτή η πρώτη πράξη αμφισβήτησης της καπιταλιστικής ευημερίας, αποτέλεσε το γεγονός εκείνο που έθετε στους κομμουνιστές απέναντι σε νέα ερωτήματα. Και αυτό, γιατί ο Μάης δεν έθεσε σε αμφισβήτηση, τουλάχιστον με επεξεργασμένο και ολιστικό τρόπο το οικονομικό

μοντέλο, δεν στράφηκε εναντίον της «οικονομικής βάσης» αλλά έστρεψε τα βέλη του στο επίπεδο του καπιταλιστικού «εποικοδομήματος». Έφερε στο προσκήνιο την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της μαρξιστικής θεωρίας, σε θέματα ιδεολογίας. Τοποθέτησε, σε τελευταία ανάλυση, πρώτα το κοινωνικό – πολιτιστικό και ακολούθως το οικονομικό ζήτημα.

Για τον Μάη του 68 και τη σημασία του έχουν δοθεί όλες οι δυνατές ερμηνείες. Έχει χαρακτηριστεί ως χαμένη ευκαιρία, ως μια προεπαναστατική στιγμή, ως το αποτέλεσμα της σύγκρουσης των γενεών, ως η απαρχή του ναρκισσιστικού ατομισμού που επικράτησε στην Ευρώπη τις επόμενες δεκαετίες κοκ. Εμείς θα σταθούμε στην ερμηνεία που δίνει ο E. Hobsbawm στην « Εποχή των Άκρων» (Hobsbawm 2010: 382-83), σύμφωνα με την οποία ο Μάης υπήρξε περισσότερο μια πολιτιστική επανάσταση που ελάχιστα απασχόλησε το «ορθόδοξο» υποκείμενο της επανάστασης, δηλαδή την εργατική τάξη. Η εποχή μετά τον Β Παγκόσμιο πόλεμο χαρακτηρίστηκε ως χρυσή, καθώς για τουλάχιστον 20 χρόνια υπήρξε συνεχής οικονομική βελτίωση για την προλεταριακή τάξη με χαμηλά ποσοστά ανεργίας και πολιτικές πλήρους απασχόλησης. Ισχυρή ήταν η εντύπωση πως *«οι δυτικές κοινωνίες ενσωμάτωναν καλύτερα τους εργάτες παρά τους φοιτητές τους, οι ακαδημαϊκοί θεσμοί δεν ήταν προετοιμασμένοι για τον εκδημοκρατισμό και τη μαζικοποίηση της ακαδημαϊκής μόρφωσης»* (Μπαλαμπανίδης 2015:109).

Οι ριζοσπαστικοποιημένοι φοιτητές δε στράφηκαν επομένως εναντίον του οικονομικού μοντέλου, ζούσαν άλλωστε σε συνθήκες οικονομικής ευημερίας, αλλά εναντίον των κοινωνικών πρακτικών του αυταρχισμού, της ιεραρχίας και του καταναλωτισμού, αναζητώντας ένα νέο κοινωνικό και πολιτισμικό πρότυπο.

Δεν ήταν όμως μόνο τα γεγονότα του Μάη του 1968 που επηρέασαν και διαμόρφωσαν την ευρωκομμουνιστική στρατηγική, αλλά κυρίως η διατάραξη του συνδέσμου της οικονομικής μεταπολεμικής ανάπτυξης και της κοινωνικής ομαλότητας, εκκινώντας από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 με αποκορύφωμα την πετρελαϊκή κρίση του 1973.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο συντελείται η τομή στη σκέψη του Ν. Πουλαντζά, όπως εισαγωγικά αναφέραμε. Αξίζει να σημειώσουμε ότι πρόκειται για μια περίοδο, όπου η

ευρωπαϊκή Αριστερά και ιδιαιτέρως το γαλλικό ΚΚ αλλά και αυτό της Ιταλίας, βρίσκονται αντιμέτωπα με την προοπτική της κυβερνητικής εξουσίας.

Γεγονότα που επηρέασαν την σκέψη όλης της ευρωπαϊκής Αριστεράς ήταν επίσης η ανατροπή της δημοκρατικά εκλεγμένης κυβέρνησης Αλίεντε στη Χιλή το 1973 αλλά και τα αρνητικά αποτελέσματα της Πολιτιστικής Επανάστασης του ΚΚ Κίνας.

Το μωσαϊκό αυτών των εξελίξεων, δίνει στους κομμουνιστές της Δυτικής Ευρώπης το έναυσμα για να ξεκινήσουν θεωρητικές συζητήσεις γύρω από το ζήτημα της «στρατηγικής της μετάβασης». Το δεξιό ευρωκομμουνιστικό ρεύμα προέτασε την στρατηγική του κυβερνητισμού και της μεταρρύθμισης, θεωρώντας ότι ο κοινωνικός μετασχηματισμός μπορεί να πραγματοποιηθεί με την κατάκτηση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και την προοδευτική διακυβέρνηση. Στο πλαίσιο αυτό, ξεκινά μια θεωρητική συζήτηση εντός των δυτικών ΚΚ για την αποσαφήνιση της ιδεολογικής και θεωρητικής φυσιογνωμίας τους. Στο γαλλικό ΚΚ η διαμάχη αυτή πήρε ιδιαίτερα οξυμένη μορφή στο 22^ο Συνέδριο του κόμματος το 1976. Ο Αλτουσέρ γράφει σειρά άρθρων στη *Le Monde*, τα οποία εκδίδονται σε βιβλίο υπό τον τίτλο «Τι πρέπει να αλλάξει στο Κομμουνιστικό Κόμμα» υποστηρίζοντας ότι η πολιτική στρατηγική του ευρωκομμουνισμού δεν αφορά και δεν απευθύνεται σε μια νικηφόρα για την εργατική τάξη διαδικασία, αλλά εντάσσεται αντίθετα στο πλαίσιο του αστικού πολιτικού συστήματος αποτελώντας την «προοδευτική εκδοχή του». Σε τελευταία ανάλυση, πρόκειται για μια στρατηγική που δεν ανατρέπει τον πυρήνα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής αλλά αντιθέτως διασφαλίζει τις καπιταλιστικές σχέσεις εξουσίας, καθώς δεν αποτελεί απειλή για αυτές. Το «Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός» του Ν. Πουλαντζά εντάσσεται στη συγκυρία αυτή, καθώς επιχειρεί μια τοποθέτηση στα ζητήματα αυτά. Η παρέμβαση αυτή διαφέρει (εμφανώς) από την παρέμβαση του Αλτουσερ και των συνεργατών του, αλλά διαφέρει, κατά την εκτίμηση μας, και από την κυρίαρχη ευρωκομμουνιστική στρατηγική καθώς χαράσσει διαχωριστικές γραμμές και θέτει όρια στα αποτελέσματα που μπορεί να επιφέρει στο ζήτημα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού η κατάληψη της κυβερνητικής εξουσίας.

Το Γαλλικό ΚΚ ακολουθεί μια διαφορετική πορεία, από εκείνη του Ιταλικού ΚΚ και του δρόμου του ιστορικού συμβιβασμού. Ήδη με την αποχώρηση του Ντε Γκολ από

την πολιτική σκηνή της Γαλλίας εκκινούν οι ζυμώσεις ανάμεσα στο σοσιαλιστικό και το κομμουνιστικό κόμμα, για να καταλήξουν σε ένα κοινό πλαίσιο, γύρω από το οποίο θα διαμορφωνόταν μια εναλλακτική προοπτική αριστερής διακυβέρνησης για την Γαλλία. Το 1972 τα δύο κόμματα συμφωνούν στο «Κοινό Πρόγραμμα». Πρόκειται για μία νίκη τον κομμουνιστών, καθώς φαίνεται να ενσωματώνονται τα περισσότερα από τα προτάγματα που έθεταν εκείνοι. Διαμορφώνεται ένα «πρόγραμμα επεκτατικής οικονομικής πολιτικής, με έντονες αιχμές κοινωνικής πρόνοιας αλλά και με τρεις βασικούς πυλώνες που ενσωματώνουν στοιχεία αναφοράς των δύο κομμάτων. Το πρώτο είναι η αυτοδιαχείριση, το σύνθημα που γεννήθηκε στη μήτρα του Μάη και υιοθετήθηκε βασικά από τους σοσιαλιστές- στο Κοινό Πρόγραμμα ενσωματώνεται η δημοκρατία στην επιχείρηση και η δημοκρατική διαχείριση του δημόσιου τομέα. Το δεύτερο είναι η κόκκινη γραμμή των κομμουνιστών : ένα ελάχιστο όριο εθνικοποιήσεων σε τομείς κλειδιά της οικονομίας. Και το τρίτο ένας αέρας προστατευτισμού, με μέτρα όπως ο έλεγχος στις κινήσεις κεφαλαίου.» (Μπαλαμπανίδης 2015:170).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το Γαλλικό ΚΚ δεν αναδεικνύει πλέον την αναγκαιότητα ανατροπής του καπιταλισμού, αλλά εκκινεί την ευρωκομμουνιστική του πορεία με κύριο χαρακτηριστικό την παραίτηση από την επαναστατική κατάκτηση της εξουσίας και την απόπειρα εγκαθίδρυσης μιας κοινής «προοδευτικής» διακυβέρνησης σε συμμαχία με του σοσιαλιστές.

Ο μετασχηματισμός αυτός γεννά εντός του κομματικού ακροατηρίου διαμάχες και εντάσεις για τον προσανατολισμό του κόμματος με κατάληξη το 1976 το ΚΚΓ να εγκαταλείψει την αναφορά στη δικτατορία του προλεταριάτου και να ακολουθήσει διακηρυκτικά και στρατηγικά το δημοκρατικό δρόμο προς το σοσιαλισμό.

Στρατηγικά το δίπολο που αναπτύσσεται περιστρέφεται γύρω από τους άξονες «μεταρρύθμιση-κυβερνητική εξουσία ή επανάσταση-ρήξη» . Η διαμάχη αυτή γιγαντώνεται εντός του γαλλικού ΚΚ στο 22^ο συνέδριό του. Από τη μία πλευρά, τοποθετούνται όσοι υποστηρίζουν την πολιτική στρατηγική μετασχηματισμού της κοινωνίας δια μέσου της κατάληψης της κυβερνητικής εξουσίας και της συμμαχίας με το Σοσιαλιστικό Κόμμα με θεμέλιο του μετασχηματισμού το σεβασμό στην κοινοβουλευτική δημοκρατία και την αστική νομιμότητα. Από την άλλη, όπως

προαναφέραμε, ο φιλόσοφος Λ. Αλτουσέρ και οι συνεργάτες του, μέσω των θεωρητικών τους θέσεων και παρεμβάσεων αντιτάσσονται στην στρατηγική αυτή, καθώς επισημαίνουν ότι δε νοείται νικηφόρα για την εργατική τάξη μια στρατηγική που δεν αμφισβητεί στον πυρήνα της την αστική πολιτική, αλλά αντιθέτως παρουσιάζεται σαν η προοδευτική εκδοχή αυτής της πολιτικής. Αποτέλεσμα αυτών των στρατηγικών επιλογών είναι η διασφάλιση της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Η προσέγγιση του Αλτουσέρ ηττάται εσωκομματικά και ο ευρωκομμουνιστικός κυβερνητισμός γίνεται το κυρίαρχο ρεύμα τόσο θεωρητικά, όσο και πολιτικά εντός του ΓΚΚ.

Διακρίνουμε ότι «όσο το ΓΚΚ πλησίαζε στη συγκυβέρνηση τόσο αποδεχόταν τη δημοκρατία χωρίς ταξικό πρόσημο. Ο σοσιαλισμός με γαλλικά χρώματα που θα εφαρμόζε τις κομμουνιστικές στοχεύσεις σεβόμενος τις εθνικές ιδιαιτερότητες και αντικαθιστώντας το σοβιετικό μοντέλο, ταυτίστηκε με τον κοινοβουλευτικό δρόμο και απαιτούσε την συνεισφορά του Σοσιαλιστικού Κόμματος στη σοσιαλιστική οικοδόμηση.» (Σκολαρίκος 2015:152). Και όμως, δεν μπορούμε να μην επιμείνουμε ότι η γαλλική έκφανση του ευρωκομμουνισμού αποτελεί την πιο αριστερή διακλάδωση της ευρωκομμουνιστικής στρατηγικής δια μέσου της οποίας ο Πουλαντζάς μετασχηματίζει τη σκέψη του και επιχειρεί την θεμελίωση μιας στρατηγικής, που θα έχει ως τελικό στόχο το σοσιαλισμό και όχι τη διαχείριση. Παρόλο που το Κοινό Πρόγραμμα και η συμμετοχή στην κυβέρνηση Μιτεράν τελικά δεν στέφονται με επιτυχία, λειτούργησαν ως μια ελπιδοφόρα στιγμή για την κομμουνιστική ανανέωση .

Ο Ν. Πουλαντζάς τοποθετείται επί της συγκυρίας και δια μέσου του τελευταίου του έργου « Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός». Το ερώτημα που τίθεται είναι σε ποια εκδοχή του ευρωκομμουνιστικού ρεύματος εντάσσεται τόσο θεωρητικά, όσο και πολιτικά. Με μια επιφανειακή ανάγνωση του έργου του η απάντηση που θα δινόταν είναι ότι παίρνει θέση υπέρ της μεταρρύθμισης και, κατ' επέκταση εντάσσεται στο «δεξιό ευρωκομμουνιστικό στρατόπεδο». Είναι γεγονός ότι ο Πουλαντζάς υποστηρίζει στο τελευταίο αυτό έργο του το ειρηνικό πέρασμα στο σοσιαλισμό δια μέσου μιας μακράς πορείας μετασχηματισμών εντός του πεδίου του κράτους με παράλληλη ανάπτυξη των αστικών δημοκρατικών μορφών. Παρόλα ταύτα, η προσέγγισή του δεν εξαντλείται σε αυτή τη διατύπωση. Όπως θα δούμε και στο αντίστοιχο κεφάλαιο της εργασίας μας δεν αρνείται την λογική και την πρακτική

της ρήξης και δεν καθίσταται υπέρμαχος ενός κυβερνητισμού άνευ όρων. Παραλλήλως κρίνει ως αναγκαία προϋπόθεση για τον ειρηνικό δημοκρατικό σοσιαλισμό την ύπαρξη και ανάπτυξη μορφών αυτοδιαχείρισης και πολύμορφων κινημάτων, που θα δρουν αυτόνομα και διεκδικητικά απέναντι σε μια προοδευτική εκδοχή της εξουσίας.

Διατυπώνουμε επομένως τη θέση ότι ο Ν. Πουλαντζάς, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο δε συμπλέει με την κυρίαρχη στρατηγική του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, αντιθέτως επιχειρεί την ανανέωση της κομμουνιστικής θεωρίας μένοντας πιστός στο όραμα του κοινωνικού μετασχηματισμού. Δεν αντικαθιστά την αναγκαιότητα της ρήξης με τη διαχείριση και δεν προβάλλει στο έργο του το πρόταγμα για έναν καπιταλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο. Ένα πρόταγμα που, σε τελευταία ανάλυση, αν και δεν δηλώθηκε ρητά από τους εκπροσώπους της κυρίαρχης εκδοχής του ευρωκομμουνισμού, υπήρξε η αιτία της αποτυχίας των προγραμμάτων αυτών και οδήγησε στην συρρίκνωση της επιρροής των κομμουνιστικών κομμάτων της δυτικής Ευρώπης.

Κλείνοντας το παρόν κεφάλαιο, και σε μια προσπάθεια αποτίμησης του ευρωκομμουνιστικού ρεύματος, οφείλουμε να σημειώσουμε τη βασική προβληματική που καθιστά την στρατηγική αυτή μη νικηφόρα για την εργατική τάξη. Απομακρύνοντας το πεδίο των αγώνων από την «οικονομική βάση», και με την αντιμετώπιση ως πρωταρχικών των πολιτικών αιτημάτων στη σφαίρα του «εποικοδομήματος», αναπτύσσεται ένας άνευ ταξικών όρων δικαιωματισμός, που δεν μπορεί να συνδεθεί με τα προτάγματα του Μαρξ. Αντιθέτως, εγκολπώνει τα στοιχεία του πολιτικού φιλελευθερισμού και ανυψώνει, έστω και ακούσια, το υπέρτατο ιδεολόγημα του νεοφιλελεύθερου δυτικού κόσμου, αυτό της υπεροχής του ατόμου έναντι της συλλογικότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ : « Έννοιες και μέθοδοι »

«Το Κράτος και η Εξουσία, ποιος ξεφεύγει από αυτά αλλά και ποιος δεν μιλάει για αυτά;» (Πουλαντζάς 2001:13). Με την πρόταση αυτή μας εισάγει, Ν. Πουλαντζάς στο τελευταίο του βιβλίο «Το Κράτος, Η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός», το οποίο εκδόθηκε το 1978. Η πολιτική θεωρία του 20^{ου} αιώνα, είτε αυτή είχε αναφορά στον μαρξισμό είτε προσπάθησε να αναμετρηθεί μαζί του, έθετε συνεχώς και με έμφαση το ερώτημα για την φύση του καπιταλιστικού κράτους και τη σχέση του με την εξουσία και τις κοινωνικές τάξεις. Για αυτό που ονομάζουμε κλασσικό μαρξισμό, βασική αρχή είναι ότι το κράτος δεν είναι το προϊόν ενός συμβιβασμού μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων, δεν είναι ένα «Κοινωνικό Συμβόλαιο» αλλά αντιθέτως υφίσταται λόγω της πάλης των τάξεων και διαπερνάται από τις ταξικές αντιθέσεις. Το καπιταλιστικό κράτος πραγματοποιείται με την διατήρηση της κοινωνικής ομαλότητας δια μέσου της αναπαραγωγής της κυριαρχίας της αστικής τάξης. Η κυρίαρχη ιδεολογία παρουσιάζει το κράτος σαν υπερκείμενο της κοινωνίας, ως την ρυθμιστική «ουδέτερη» δύναμη που ενσαρκώνει το γενικό συμφέρον. Από την άλλη πλευρά, όπως, αναφέρει ο Φ. Ένγκελς στην *Καταγωγή της Οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του Κράτους* : «Το κράτος δεν είναι, λοιπόν, σε καμιά περίπτωση μια δύναμη που επιβλήθηκε στην κοινωνία απέξω. Το κράτος δεν είναι επίσης η «πραγματοποίηση της ηθικής ιδέας», η «εικόνα και η πραγματοποίηση του ορθού λόγου», όπως ισχυρίζεται ο Χέγκελ. Το κράτος είναι προϊόν της κοινωνίας σε ορισμένη βαθμίδα εξέλιξης. Είναι η ομολογία ότι η κοινωνία αυτή μπερδεύτηκε σε μια αζεδιάλυτη αντίφαση με τον ίδιο τον εαυτό της, ότι διασπάστηκε σε ασυμφιλίωτες αντιθέσεις που είναι ανήμπορη να παραμερίσει. Και για να μη φθείρουν αυτές οι αντιθέσεις, οι τάξεις και τα αντιμαχόμενα οικονομικά συμφέροντα τον εαυτό τους και την κοινωνία σε έναν άκαρπο αγώνα, έγινε αναγκαία μια δύναμη που **φαινομενικά στέκεται** πάνω από την κοινωνία, για να μετριάξει τη σύγκρουση, για να την κρατάει μέσα στα όρια της «τάξης». Και η δύναμη αυτή που βγήκε από την κοινωνία, αλλά που τοποθετήθηκε πάνω απ' αυτήν, που όλο και περισσότερο **αποξενωνόταν** απ' αυτήν, είναι το κράτος.» (Ένγκελς 2013:210).

Οι Μαρξ και Ένγκελς δεν προσεγγίζουν το κράτος και το πολιτικό, ως μια μεταφυσική αναγκαιότητα, αλλά οριοθετούν την ύπαρξη τους στο πλαίσιο της υλιστικής προσέγγισης της ιστορίας, και ειδικότερα ως το αποτέλεσμα της ταξικής

διαίρεσης και της πάλης των τάξεων στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής Η δομή του κράτους και των μηχανισμών του, έτσι όπως εμφανίστηκε στα τέλη του 19^{ου}, είναι αποτέλεσμα της μετάβασης σ' ένα νέο τρόπο παραγωγής, τον καπιταλιστικό, που έχει ανάγκη για την εδραίωση της κυριαρχίας του ένα «εργαλείο» που θα διασφαλίζει την κυριαρχία της αστικής τάξης. Είναι, σε τελευταία ανάλυση, η οικονομική βάση που καθορίζει την πολιτική εξουσία (με την έννοια της *autoritas*) και το πώς αυτή νομιμοποιείται εντός της κοινωνίας.

Για τον κλασικό μαρξισμό, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής στηρίζεται στο θεμελιακό διαχωρισμό κεφαλαίου-εργασίας. Ο διαχωρισμός αυτός ορίζει και την ταξική διαίρεση της κοινωνίας. Από τη μία πλευρά, τα υποκείμενα που κυριαρχούν κατέχοντας τα μέσα παραγωγής, και από την άλλη τα υποκείμενα που έχουν αποστερηθεί το προϊόν της εργασίας τους και βρίσκονται υπό την κυριαρχία της αστικής τάξης,

Ο Μαρξ, προτάσσοντας την υλιστική προσέγγιση της ιστορίας, διατυπώνει τη θέση ότι το αστικό κράτος επισφραγίζει με την ύπαρξη και την λειτουργία του, την αέναη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Παράλληλα, όμως, εμφανίζεται σαν ο εγγυητής της κοινωνικής ομαλότητας, έχοντας ως στόχο, δια μέσου των κατασταλτικών και ιδεολογικών του μηχανισμών, την εδραίωση και διατήρηση της ηγεμονίας της κυρίαρχης τάξης. Σε τελευταία ανάλυση, το κράτος, και συγκεκριμένα το αστικό φιλελεύθερο κράτος, είναι έκφραση της οικονομικής βάσης, και προϊόν του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Σύμφωνα με τον Μαρξ, είναι η οικονομική δομή της κοινωνίας που προσδιορίζει και δίνει περιεχόμενο στις κοινωνικές σχέσεις και, ακολούθως, είναι η βάση που επικαθορίζει το σύνολο των νομικών και πολιτικών θεσμών, και επομένως και το κράτος. Δυνάμει αυτής της προσέγγισης το κράτος δεν απαντάται αφηρημένα και γενικά στην ιστορία της ανθρωπότητας· αντιθέτως, μόνο δια μέσου του ιστορικού του ρόλου μπορούμε να καταλάβουμε τον τρόπο που δομείται. Για τους κλασικούς του μαρξισμού, το κράτος, με τη μορφή που το γνωρίζουμε, εμφανίζεται ιστορικά μαζί με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ως το αναγκαίο στοιχείο του εποικοδομήματος, που θα εξασφαλίζει την οικονομική και κατ' επέκταση πολιτική κυριαρχία της αστικής τάξης. Η μαρξιστική προσέγγιση έρχεται σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις των Ρουσσώ, Λοκ και Χέγκελ, οι οποίοι θεωρούν, ο καθένας με το δικό του τρόπο, ότι το κράτος είναι ο πολιτικός μηχανισμός που αποτυπώνει το συλλογικό συμφέρον και αποτελεί το πεδίο συνάρθρωσης ή

υπέρβασης των αντιτιθέμενων ιδιωτικών συμφερόντων. Ο μαρξισμός, δίνοντας το προβάδισμα στην λειτουργία της οικονομίας και στον ταξικό χαρακτήρα των καπιταλιστικών κοινωνιών, θεωρεί αναγκαία την ύπαρξη του κράτους ως μηχανισμού, που συνδυάζει καταστολή και ιδεολογία, ώστε να αναπαράγονται οι σχέσεις εκμετάλλευσης κάτω από το ιδεολόγημα της συναίνεσης και της κοινωνικής ειρήνης.

Με βάση τις παραπάνω εισαγωγικές παρατηρήσεις για το πώς η μαρξιστική σκέψη αντιλαμβάνεται και οριοθετεί τη φύση του καπιταλιστικού κράτους, εισερχόμεθα στην κυρίως προβληματική του κεφαλαίου, που αφορά, τις θεωρητικές επεξεργασίες του ύστερου Πουλαντζά γύρω από τη φύση και τη μορφή του κράτους. Επεξεργασίες, υπενθυμίζω, που εντάσσονται στο πλαίσιο της ανανέωσης του μαρξισμού και την χάραξη ενός «τρίτου» δρόμου μετασχηματισμού της κοινωνίας.

Κρίσιμη διαδικασία σ' αυτή τη χάραξη του δημοκρατικού δρόμου προς τον σοσιαλισμό από τον Πουλαντζά αναδεικνύεται η ανάλυση της σχεσιακής αντίληψης για το κράτος ως υλικής συμπύκνωσης ενός συσχετισμού δυνάμεων. Ο Πουλαντζάς επιχειρεί έναν συγκερασμό των επιστημολογικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων του ιστορικού υλισμού με την φουκωική θεώρηση της εξουσίας, με στόχο να θέσει τις βάσεις για μια θεωρία του καπιταλιστικού κράτους, που θα προσφέρει χρήσιμα εργαλεία για την κατανόηση της πολιτικής κατάστασης της εποχής του, αλλά και την ανάδειξη της αναγκαιότητας του κοινωνικού μετασχηματισμού. Πριν προχωρήσει στη διατύπωση της θέσης του για την υλική θεσμικότητα του κράτους, επιχειρεί να αποδομήσει την κυρίαρχη προσέγγιση που δεσπόζει στο μαρξιστικό στρατόπεδο αναφορικά με τη φύση του κράτους. Πρόκειται για την εργαλειακή-οικονομίστικη αντίληψη της Κομμουνιστική Διεθνούς, η οποία έχει μείνει πιστή σε μια τοπολογική προσέγγιση του σχήματος βάσης – εποικοδόμημα, σύμφωνα με την οποία το κράτος ασκεί την πολιτική κυριαρχία, με την έννοια ότι κάθε κυρίαρχη τάξη φτιάχνει το δικό της κράτος και το χειρίζεται κατά βούληση. Ο Πουλαντζάς επισημαίνει ότι, στο σχήμα αυτό, το κράτος κατανοείται σαν η δικτατορία της εκάστοτε κυρίαρχης τάξης. Αντιθέτως, ο Πουλαντζάς παρατηρεί ότι το κράτος παρουσιάζει μιαν ιδιαίτερη υλική διάρθρωση που δεν μπορεί να συναιρείται μόνο στην πολιτική κυριαρχία. Επηρεασμένος από τις απόψεις του Φουκώ για τη σχεσιακή φύση και την διάχυση της εξουσίας (Jessop 2011:160) επιχειρεί τον επαναπροσδιορισμό της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος. Ήδη από τις εισαγωγικές παρατηρήσεις, διαχωρίζει τη θέση

του από την εργαλειοκρατική προσέγγιση, η οποία κατά τον ίδιο ανάγεται σε ένα οικονομίστικο σχήμα που διαβλέπει το οικονομικό πεδίο αμετακίνητο, αμετάβλητο, με ενδογενή όρια, χαραγμένα μια για πάντα από τη δήθεν αναπαραγωγή του, σ όλους τους τρόπους παραγωγής (Πουλαντζάς 2001:13). Ο Πουλαντζάς αντιλαμβάνεται ότι με τη θεώρηση αυτή, το Κράτος-Πολιτικό γίνεται αντιληπτό ως αντανάκλαση της οικονομίας χωρίς δικό του πεδίο συγκρότησης. Μια τέτοια τοπολογικού περιεχομένου σύλληψη του μαρξικού σχήματος οδηγεί σχηματικά σε μια θεώρηση του κράτους σαν αδιαπέραστου μπλοκ εξουσίας της κυρίαρχης τάξης. Για την εργαλειοκρατική αυτή, αντίληψη το κράτος ως πεδίο είναι και αμετάβλητο και αμετακίνητο και προσδιορίζεται αποκλειστικά από την οικονομία.

Ένα βασικό ερώτημα που απασχολεί ακόμα και σήμερα τη σχετική θεωρητική συζήτηση είναι το εάν μπορεί να υπάρξει μια γενική θεωρία για το καπιταλιστικό κράτος. Για τον Πουλαντζά, εφόσον οι έννοιες πολιτική-κράτος και οικονομία αποκτούν διαφορετικό περιεχόμενο ανάλογα με τον εκάστοτε τρόπο παραγωγής, δεν μπορεί να υπάρξει μια γενική θεωρία, με αμετάβλητο θεωρητικό υπόβαθρο, που θα απαντά με τον ίδιο τρόπο σε διαφορετικά ερωτήματα. Η ανάλυσή μας θα πρέπει να στρέφεται κάθε φορά στην ανάλυση της συγκεκριμένης συγκυρίας. Είναι για εκείνον εύλογο, όμως, να διατυπωθεί μια «*θεωρία του Κράτους που δομεί ένα ειδικό αντικείμενο, μια ειδική έννοια : αυτό γίνεται δυνατό με τον χωρισμό του χώρου του κράτους από εκείνον της οικονομίας στον Καπιταλισμό. Το ίδιο ισχύει για το εύλογο μια θεωρίας της καπιταλιστικής οικονομίας που και αυτή γίνεται δυνατή με τον χωρισμό των σχέσεων παραγωγής-εργασιακής διαδικασία από το Κράτος*» (Πουλαντζάς 1978:26). Αποτέλεσμα της αντίληψης αυτής, είναι η συγκρότηση μιας θεωρίας για το κράτος, όπου οι σχέσεις παραγωγής αλληλοσυμπλέκονται με το πεδίο του πολιτικού, και ενεργούν με διττό τρόπο. Από τη μία είναι αυτές που δίνουν το περίγραμμα του πεδίου του κράτους και, από την άλλη είναι το κράτος που διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο στη συγκρότησή τους. Βασικό στοιχείο που διαπερνά την θεώρηση του Πουλαντζά είναι η αντίληψη του ρόλου της ιδεολογίας στη διαμόρφωση των σχέσεων παραγωγής. Αντιλαμβανόμενος, ειδικότερα, την ηγεμονική διάσταση της ιδέας της προόδου και της σημασίας που αυτή διαδραμάτισε στην ανάπτυξη των αστικών φιλελεύθερων κρατών, τοποθετεί την παρουσία της μέσα στις σχέσεις παραγωγής. Δεν είναι η ιδεολογία απλά η αντανάκλαση του τρόπου παραγωγής και του καταμερισμού της εργασίας, αλλά είναι πάντα παρούσα μέσα σ

αυτές τις σχέσεις, τις συγκροτεί, τις διαμορφώνει και τις υλοποιεί. Σε τελευταία ανάλυση έχει το προβάδισμα έναντι του τεχνικού καταμερισμού της εργασίας.

Καθώς για τον Πουλαντζά οι πολιτικό-ιδεολογικές σχέσεις είναι παρούσες στη συγκρότηση των σχέσεων παραγωγής, το κράτος είναι ο μηχανισμός εκείνος που υλοποιεί και ενσαρκώνει τις πολιτικό-ιδεολογικές σχέσεις, μέσα στις σχέσεις παραγωγής και την αναπαραγωγή τους. Η ταξική διαπάλη παίρνει έτσι το προβάδισμα από τον καταμερισμό της εργασίας. Το καπιταλιστικό κράτος πρέπει να νοείται ως η υλική συμπύκνωση της σχέσης μεταξύ των τάξεων, όπως αυτή εκφράζεται με την συγκεκριμένη κρατική μορφή ανάλογα με την φάση που βρίσκεται η οικονομία και η πάλη των τάξεων.

Ο Πουλαντζάς δεν διατυπώνει, λοιπόν, μια γενική θεωρία για το κράτος που θα μπορούσε να εφαρμοστεί σε κάθε ιστορική συγκυρία. Αντ' αυτού επιχειρεί να διατυπώσει μια σειρά μεθοδολογικών κανόνων για τη θεώρηση του κράτους ως στρατηγικού πεδίου, επιστρατεύοντας μια σειρά εννοιών βασισμένων στα στοιχεία της μαρξιστικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας. Σύμφωνα με τον B. Jessop μεταξύ των εννοιών αυτών βρίσκουμε «α. τον καπιταλιστικό τύπο κράτους, β) τα στάδια του καπιταλιστικού τύπου κράτους-μεταβατικό-φιλελεύθερο-παρεμβατικό-αυταρχικό κρατίστικο, γ) την κανονική και την έκτακτη μορφή του καπιταλιστικού τύπου κράτους- μορφές που διακρίνονται από την παρουσία ή απουσία ενός θεσμοθετημένου μηχανισμού λαϊκής εκπροσώπησης εντός ενός αστικού δημοκρατικού πλαισίου, δ) ένα φάσμα «κανονικών» πολιτικών καθεστώτων, διαφοροποιούμενων ανάλογα με τη σχετική κυριαρχία διαφορετικών αντιπροσωπευτικών μηχανισμών-του νομοθετικού, του εκτελεστικού, του αυταρχικού μαζικού κόμματος-, και ένα φάσμα «έκτακτων» πολιτικών καθεστώτων, διαφοροποιούμενων στη βάση της σχετικής επικράτησης άλλων κρατικών μηχανισμών-του στρατού, της γραφειοκρατίας, της πολιτικής αστυνομίας, του φασιστικού κόμματος, και ούτω καθ' εξής ε) περαιτέρω διαφοροποίηση των πολιτικών καθεστώτων στη βάση συγκεκριμένων μηχανισμών πολιτικής εκπροσώπησης.....στ) ανάλυσης συγκεκριμένων συγκυριών και στιγμών κρίσης» (Jessop 2011:172). Με την χρήση αυτής της μεθοδολογίας, ο Πουλαντζάς επιχειρεί να αναδείξει τον υλικό χαρακτήρα των θεσμών του κράτους, αλλά και το γιατί και με ποιόν τρόπο καθίσταται δυνατή η εγγραφή της υλικότητας αυτής στη λειτουργία του κράτους.

Ο Πουλαντζάς επεξεργάζεται την φύση του καπιταλιστικού κράτους, προσπαθώντας από τη μία να μείνει πιστός στο ερευνητικό πρόγραμμα του ιστορικού υλισμού και την επαναστατική στρατηγική, και από την άλλη να τοποθετήσει εντός αυτού του πεδίου τις βασικές θεωρήσεις του Μ. Φουκώ για την διάχυση τη εξουσίας. Επιστημολογικά, φαίνεται ότι μετατοπίζεται από την αλτουσεριανή δομιστική προσέγγιση και στρέφει το ενδιαφέρον του στις «αντι-ουσιακρατικές αντιλήψεις». Αναφερόμενος στην θεσμική υλικότητα του κράτους, επιχειρεί την ανάγνωση της «εξουσίας» ως θετικού φαινομένου, και υποστηρίζει ότι αυτή δεν «κατέχεται» από τους κρατικούς μηχανισμούς αλλά αντίθετα εγγράφεται σε αυτούς. Με βάση την ανάλυση αυτή, υποστηρίζει ότι η κρατική εξουσία διαθλάται σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής πραγματικότητας διαπλάθοντας υποκείμενα δια μέσου της οργάνωσης της γνώσης και της εξατομίκευσης των σωμάτων. (J.Martin, 2009:38). Σχηματοποιώντας, φαίνεται να επιχειρεί να αποφύγει κάθε όρο εξωτερικότητας στη σχέση κράτους-οικονομίας και εξουσίας και αναπτύσσει μια δική του προσέγγιση, στο πλαίσιο της οποίας « διατείνεται ότι η πολιτική ταξική κυριαρχία είναι εγγεγραμμένη στην υλική οργάνωση και τους θεσμούς του κρατικού συστήματος, και ότι αυτή η θεσμική υλικότητα, με τη σειρά της θεμελιώνεται στις παραγωγικές σχέσεις και τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας» (Jessop 2011: 61). Προκειμένου να αντιληφθούμε αυτό το περίπλοκο θεωρητικό σχήμα, για το οποίο ο Πουλαντζάς κατηγορήθηκε ότι είναι υπεραφαιρετικό, οφείλουμε να περιγράψουμε, έστω και σε αδρές γραμμές τη συσχέτιση που επιχειρεί ο Πουλαντζάς μεταξύ παραγωγικών σχέσεων και κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Είναι σ' αυτό το σημείο της ανάλυσής του, που κινείται στα όρια της μαρξιστικής θεωρίας χωρίς όμως να έρχεται σε ρήξη, με αυτά καθώς, ενώ φαίνεται να αποδέχεται τις φουκωικές παραδοχές για την υλικότητα της εξουσίας, επισημαίνει ότι ο Φουκώ «*αποκρούει μια ερμηνεία που τείνει να θεμελιώσει αυτήν την υλικότητα της εξουσίας, και συνακόλουθα του Κράτους, στις σχέσεις παραγωγής και στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας*» (Πουλαντζάς 2001:95) . Παράλληλα, επικρίνει, τον Φουκώ για το γεγονός ότι αγνοεί την ταξική βάση της εξουσίας προτείνοντας μια στρατηγική θεώρησή της εμμένοντας μόνο στην θετική διάστασή της. Από την πλευρά του, ο Πουλαντζάς επιχειρεί μια σύνδεση των δύο αυτών θεωρήσεων διατυπώνοντας τη θέση ότι οι κοινωνικές τάξεις αποτελούν τα κεντρικά στοιχεία που διαμορφώνουν το στρατηγικό πεδίο της εξουσίας, με συνέπεια το κράτος να είναι ο τόπος και το κέντρο άσκησής της.

Για τον ύστερο Πουλαντζά οι σχέσεις παραγωγής δεν είναι καθαρά οικονομικές αλλά στον πυρήνα τους συγκροτούνται και δια μέσου της ηγεμονικής ιδεολογίας του εκάστοτε τρόπου παραγωγής. Δεν αμφισβητεί τον κυρίαρχο ρόλο που διαδραματίζουν οι θέσεις που καταλαμβάνουν οι τάξεις στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, αλλά θεωρεί ότι σημαντικό ρόλο στην συγκρότηση τους διαδραματίζει η έννοια της εξουσίας, όπως αυτή παρουσιάζεται σε κάθε φάση αναπαραγωγής της οικονομικής βάσης. Ο Πουλαντζάς συλλαμβάνει ένα σχήμα, εντός του οποίου συγκροτησιακό στοιχείο της εκμετάλλευσης αποτελεί η εξουσία, η οποία εμφανίζεται και διαμορφώνεται παράλληλα με την οικονομική μορφή. Όπως σημειώνει και ο B. Jessop « *Η πολιτική και η ιδεολογία δεν περιορίζονται στην αναπαραγωγή των γενικών εξωτερικών συνθηκών για την πραγματοποίηση της παραγωγής: είναι επίσης παρούσες στην καρδιά της εργασιακής διαδικασίας ως καταστατικές στιγμές των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής.*» (Jessop 2011: 161).

Έτσι διαμορφώνεται ένα πλέγμα σχέσεων, όπου η παραγωγή είναι οργανικά συνδεδεμένη με την ιδεολογία και την πολιτική. Αυτή η θεώρηση είναι η λύδια λίθος για την κατανόηση της σχεσιακής προσέγγισης που επιχειρεί ο Πουλαντζάς για το καπιταλιστικό κράτος. Φαίνεται από την αντίληψη αυτή η επιστημονική απομάκρυνση του Πουλαντζά από την αλτουσεριανή σχολή, αλλά και τις προηγούμενες αναλύσεις του όπου το πολιτικό παρουσιάζεται ως σχετικά αυτόνομο πεδίο. Για τον Πουλαντζά πλέον η γενική φύση του καπιταλιστικού κράτους δεν περιορίζεται στο σχήμα καταστολή/ιδεολογική εξαπάτηση, αλλά αντιθέτως αποκτά αυτό έναν θετικό-ενεργητικό ρόλο στην διαμόρφωση των σχέσεων παραγωγής και την αναπαραγωγή της ταξικής κυριαρχίας. Για τον Πουλαντζά, το κράτος βρίσκεται παντού. Επηρεασμένος σαφώς από τον Φουκώ σ' αυτό το σημείο, σημειώνει ότι « *το κράτος είναι ο φορέας που συγκεντρώνει, συμπυκνώνει, υλοποιεί και ενσαρκώνει τις πολιτικό-ιδεολογικές σχέσεις σε μια ιδιαίτερη για τον δεδομένο τρόπο παραγωγής μορφή.*» (Πουλαντζάς 2001:27). Σε τελευταία ανάλυση, δεν υπάρχει καπιταλισμός χωρίς κράτος. Δεν υπάρχει η κοινωνική πραγματικότητα πέρα και έξω από το πεδίο του πολιτικού και της ταξικής κυριαρχίας. Στο τελευταίο αυτό έργο του, προκρίνει μια αιτιακή προσέγγιση όπου το έδαφος του κράτους εξετάζεται ως το στρατηγικό πεδίο διαμόρφωσης της τακτικής των κοινωνικών τάξεων. Όπως ο ίδιος αναφέρει, *το κράτος είναι ένα στρατηγικό πεδίο και διαδικασία τεμνόμενων δικτύων εξουσίας ... που διαπερνάται από τακτικές οι οποίες είναι συχνά ιδιαίτερα ορατές στο περιορισμένο*

επίπεδο της εγγραφής τους στο κράτος : τέμνονται και συγκρούονται μεταξύ τους, βρίσκουν τον στόχο τους σε κάποιους μηχανισμούς ή βραχυκυκλώνονται από άλλους, και χαρτογραφούν τελικά τη συνισταμένη των δυνάμεων, την κρατική πολιτική, που διαπερνά τις συγκρούσεις εντός του κράτους.» Έτσι προκρίνει μια ανάγνωση με βάση την οποία «η ενότητα της πολιτικής κυριαρχίας πρέπει να επεξηγείται με αναφορά στη στρατηγική κωδικοποίηση των σχέσεων εξουσίας». (Jessop 2011:171).

Βασική θέση του Πουλαντζά είναι ότι, σε κάθε φάση αναπαραγωγής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αναπτύσσεται και μια διαφορετική μορφή Κράτους. Οι μετασχηματισμοί των μηχανισμών και των θεσμών οφείλονται στο γεγονός ότι το Κράτος αντανακλά, πάντα, τα ειδικά συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, επιτελώντας τον ρόλο του ισορροπιστή μεταξύ των τάξεων. Για τον Πουλαντζά, η μορφή του κράτους συμπυκνώνει, εντός του πεδίου της, τη φάση στην οποία βρίσκεται η ταξική πάλη, και συμβάλει στη δημιουργία ισορροπίας μεταξύ των αντιτιθέμενων τάξεων. Σε τελευταία ανάλυση, οι λειτουργίες και οι δομές του κρατικού μηχανισμού αναδεικνύουν την ηγεμονεύουσα τάξη και τον τρόπο με τον οποίο θα αποσπαστεί και θα εξασφαλιστεί η συναίνεση (consensus) των υποτελών τάξεων, για να πραγματοποιηθεί η νομιμοποίηση της επιβολής της μίας απέναντι στην άλλη μέσω της κρατικής επιβολής.

Ολοκληρώνοντας την κριτική του στην εργαλειοκρατική προσέγγιση της Κομμουνιστικής Διεθνούς σημειώνει ότι η θεώρηση αυτή χάνει την πολιτική της σημασία, καθώς ανάγει το ζήτημα του καταναγκασμού στην απλή χρησιμοποίηση του κράτους από την έκαστοτε κυρίαρχη τάξη. Απεναντίας, για τον Πουλαντζά, το κράτος γίνεται αντιληπτό ως ένα στρατηγικό πεδίο, ως μια κοινωνική σχέση όπου οι διαφορετικοί μηχανισμοί, οι τομείς και τα επίπεδά του παίζουν τον ρόλο των κέντρων εξουσίας για διαφορετικά ταξικά τμήματα ή συμμαχίες τμημάτων του συνασπισμού εξουσίας. Η πρωτοτυπία της αντίληψης αυτής έγκειται στις δυνατότητες που ανοίγονται για τους πολιτικούς αγώνες εντός του πεδίου του κράτους.

Εφόσον, όμως, το κράτος είναι η συμπύκνωση του συσχετισμού δυνάμεων, σε τελική ανάλυση, η πολιτική που αυτό ασκεί πρέπει να θεωρείται ως η συνισταμένη των ταξικών αντιφάσεων που εντάσσονται στην ίδια τη δομή του. Ο Πουλαντζάς επιχειρεί, συνεπώς, να αναδείξει τον ρόλο του καπιταλιστικού κράτους στην οργάνωση του μακροπρόθεσμου πολιτικού συμφέροντος του συνασπισμού εξουσίας

(Πουλαντζάς 2001:182), απορρίπτοντας, τόσο τη σύλληψη του κράτους ως υποκειμένου το οποίο έχει δικιά του βούληση και ενεργεί υπέρ ενός μεταφυσικού γενικού καλού, όσο και τη σύλληψη του κράτους ως εργαλείου-αντικείμενου στα χέρια της κυρίαρχης τάξης. Αντίθετα, κατ' αυτόν τον τρόπο, σε εκείνες τις θεωρήσεις που τοποθετούν το ζήτημα της σχέσης κράτους και κοινωνικών τάξεων με όρους εξωτερικότητας.

Το ερώτημα που θέτει στην συνέχεια είναι το ακόλουθο : *«γιατί η αστική τάξη διαθέτει, για την πολιτική κυριαρχία της, αυτόν τον εντελώς ειδικό μηχανισμό που είναι το καπιταλιστικό κράτος: Αυτό το σύγχρονο αντιπροσωπευτικό Κράτος, το ταξικό εθνικό-λαϊκό κράτος; Από πού προέρχεται το πρωταρχικό υλικό πλαίσιο αυτού του Κράτους;»* (Πουλαντζάς 2001:70). Για τον Πουλαντζά, η υλικότητα αυτή είναι εγγενές στοιχείο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και ανάγεται στο χωρισμό του Κράτους από τις σχέσεις παραγωγής. Ο χωρισμός αυτός είναι αποτέλεσμα των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, όπου ο εργαζόμενος, εντός της παραγωγικής διαδικασίας, έχει χωριστεί από τα μέσα και το αντικείμενο της εργασίας του. Προχωρώντας περαιτέρω στην ανάλυσή του, ο Πουλαντζάς επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα δια μέσου μιας περιοδολόγησης την ιστορική φύση του καπιταλιστικού κράτους. Χρησιμοποιεί τη μεθοδολογία αυτή με στόχο να αναδείξει τον αιτιακό σύνδεσμο ανάμεσα στους μετασχηματισμούς της κρατικής μορφής και στις μεταβολές στις σχέσεις παραγωγής. Αναλόγως με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η ταξική πάλη και ανάλογα με τον εκάστοτε συσχετισμό των ταξικών δυνάμεων το κράτος, προσλαμβάνει τη μορφή του κοινοβουλευτικού καθεστώτος, της προεδρικής δημοκρατίας ή εκτάκτων μορφών, όπως ο φασισμός και οι στρατιωτικές δικτατορίες. Για τον Πουλαντζά, ζητούμενο της θεωρίας είναι να συλλάβει την συσχέτιση αυτή και να αντιληφθεί *« την ένταξη της πάλης των τάξεων, και ιδιαίτερα του πολιτικού αγώνα και της πολιτικής κυριαρχίας, στο θεσμικό πλαίσιο του Κράτους, έτσι που να μπορεί να εξηγήσει τις διαφορετικές μορφές και ιστορικές μεταβολές αυτού του κράτους.»* (Πουλαντζάς 2001:181).

Ο σκληρός πυρήνας του κράτους παραμένει καπιταλιστικός, δεν μπορούμε όμως να παραβλέψουμε τις μεταβολές και τους μετασχηματισμούς του. Σχηματοποιώντας μπορούμε να πούμε ότι μετασχηματισμοί του οικονομικού πεδίου συναρθρώνονται προς μετασχηματισμούς στο πεδίο του πολιτικού και στο πεδίο της ταξικής κυριαρχίας.

Προκειμένου να προχωρήσει στη θεμελίωση της θεωρητικής του σύλληψης περί θεσμικής υλικότητας του Κράτους, ο Πουλαντζάς επιχειρεί να αναδείξει την ιστορική ιδιοτυπία του καπιταλιστικού κράτους και τα σημεία εκείνα που το διαφοροποιούν από τους προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς (ασιατικό, δουλοκτητικό, φεουδαρχικό). Κύριο διαφοροποιητικό στοιχείο είναι η αναδιοργάνωση του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας με πρωταρχικό της χαρακτηριστικό, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, τη διαίρεση μεταξύ διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας. Για τον Πουλαντζά η διαίρεση αυτή ενέχει την ιστορική πρωτοτυπία της ολοκληρωτικής απαλλοτρίωσης του εργαζομένου από τα μέσα παραγωγής (Πουλαντζάς 2001:77).

Η διαίρεση αυτή είναι βαρύνουσα τόσο σε ιδεολογικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Για τον Πουλαντζά αυτή η διαίρεση υλοποιεί και διαπλάθει τις πολιτικό-ιδεολογικές σχέσεις των υποκειμένων και είναι αποφασιστικής σημασίας για την διάρθρωση του καπιταλιστικού κράτους, καθώς *«το Κράτος υλοποιεί στο σύνολο των μηχανισμών του, δηλαδή όχι μόνο στους ιδεολογικούς αλλά και στους κατασταλτικούς και οικονομικούς τη διανοητική εργασία ως χωρισμένη από την χειρωνακτική»* (Πουλαντζάς 2001:79). Δεν πρόκειται απλώς για ένα δίπολο που από τη μία βρίσκονται όσοι εργάζονται με τα χέρια και από την άλλη όσοι εργάζονται με τη νόηση, όπως απαντάται σε μια σχηματικού φυσικό-εμπειρικού τύπου προσέγγιση. Για τον Πουλαντζά, η διάκριση αυτή πραγματώνεται και εντός του πεδίου του Κράτους, παράγοντας μια οργανική σχέση ανάμεσα στην πολιτική κυριαρχία και την διανοητική εργασία. Το κράτος διαρθρώνεται υλικά δια μέσου αυτής της θεμελιακής διαίρεσης, καθώς τοποθετείται στη σφαίρα της διανοητικής εργασίας. Οι θεσμοί και οι μηχανισμοί του παράγουν εξουσία και αποτυπώνουν την πολιτική κυριαρχία της «διανοητικά εργαζόμενης αστικής τάξης». Έτσι, το καπιταλιστικό κράτος έχει τον ρόλο του «παραγωγού» της γνώσης και κατ' επέκταση της εξουσίας, ενσαρκώνοντας με απόλυτο τρόπο τη διαίρεση ανάμεσα σε διανοητική και χειρωνακτική εργασία.

Το κράτος, είναι επομένως ένα στρατηγικό πεδίο, όπου, εντός των θεσμών και των μηχανισμών του, αναπαράγεται ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, ενώ ταυτόχρονα το ίδιο είναι παρόν και διαδραματίζει κομβικό ρόλο στην αναπαραγωγή της διαίρεσης χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας εντός της παραγωγικής διαδικασίας και του συνόλου της κοινωνικής πραγματικότητας. Η διπλή αυτή λειτουργία επιτυγχάνεται καθώς από τη μία κατέχει και διαμορφώνει τους ειδικούς

μηχανισμούς κατάρτισης και ειδίκευσης της εργασιακής δύναμης(σχολείο, οικογένεια, κέντρα εκπαίδευσης κτλ), και από την άλλη χρησιμοποιεί τους μηχανισμούς του (αστικά κόμματα, κοινοβούλιο, ΜΜΕ κτλ) για την εμπέδωση και ισχυροποίηση της πολιτικής κυριαρχίας. Δια μέσου αυτής της προσπάθειας ανάδειξης της σημασίας του διαχωρισμού χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, ο Πουλαντζάς επιχειρεί ένα πρώτο βήμα συσχέτισης του κράτους με τις κοινωνικές τάξεις και το πεδίο της ταξικής πάλης. Συνάγει δε τη σχεσιακή αυτή προσέγγιση δια μέσου της ανάγνωσης των ιδιοτυπιών, που παρουσιάζει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, και συγκεκριμένα του τρόπου με τον οποίο η αστική τάξη γίνεται κυρίαρχη λόγω ακριβώς της ύπαρξης του διαχωρισμού αυτού και εντός του κρατικού-πολιτικού πεδίου. Χαρακτηριστικά αναφέρει: « *Η αστική τάξη θεμελιωμένη πάνω σ' ένα έδαφος που απαιτεί τη χαρακτηριστική για τις λειτουργίες της διανοητικής εργασίας εξειδίκευση, είναι η πρώτη τάξη στην ιστορία που, για να αναδειχθεί σε κυρίαρχη, έχει ανάγκη από ένα σώμα οργανικών διανοούμενων. Αυτοί.....δεν έχουν απλώς έναν εργαλειικό ρόλο (όπως είχαν οι παπάδες για την φεουδαρχία) αλλά έναν ρόλο στην οργάνωση της ηγεμονίας της .*» (Πουλαντζάς 2001:86).

Από μια άλλη οπτική, φουκωικής προέλευσης, ο Πουλαντζάς προβαίνει στην ανάγνωση ακόμα μιας ιστορικής ιδιοτυπίας του καπιταλιστικού σχηματισμού, ήτοι του κατακερματισμού του πολιτικού σώματος σε «άτομα». Για τον Πουλαντζά η ιδεολογία της εξατομίκευσης και η εγγραφή αυτής ως κυρίαρχης αποκτά θεμελιώδη σημασία για την πολιτική κυριαρχία της αστικής τάξης και παραλλήλως αποτελεί συγκροτησιακό χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού κράτους, που φαίνεται να είναι δομημένο και να αναπαράγει υλικά αυτόν τον κατακερματισμό των σωμάτων. Το καπιταλιστικό κράτος ορίζει και παράγει τους χώρους παρουσίας των σωμάτων, ενώ ταυτοχρόνως ασκεί με τον τρόπο αυτό εξουσία επί αυτών. Ο Πουλαντζάς υποστηρίζει ότι «*η εξατομίκευση αποτελεί το υλικό μόρφωμα των σχέσεων παραγωγής και του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας μέσα στα καπιταλιστικά σώματα, καθώς και το υλικό αποτέλεσμα των πρακτικών και τεχνικών του κράτους, που διαπλάθει και καθυποτάσσει τούτο το πολιτικό σώμα.*» (Πουλαντζάς 2001:95). Η εξατομίκευση αποτελεί θεμελιώδη διάσταση της θεσμικής υλικότητας του καπιταλιστικού κράτους, το οποίο και πάλι αναλαμβάνει μια διπλή λειτουργία. Από τη μια, να αντιπροσωπεύσει την ενότητα του λαού-έθνους, δηλαδή να παρουσιάζει τα υποκείμενα ως ένα σύνολο που ενεργεί για το καθολικό συμφέρον, και από την άλλη

συμβάλλει στην ενστάλαξη και αναπαραγωγή αυτής της κυρίαρχης ιδεολογίας της ατομικότητας, δημιουργώντας τις χωρο-χρονικές μήτρες του κατακερματισμένου κοινωνικού σώματος. Επηρεασμένος στο σημείο αυτό από την φουκωική αντίληψη εκφράζει την άποψη ότι ο ιδεολογικός ρόλος του κράτους δεν ανάγεται στη σφαίρα του εποικοδομήματος, αλλά εκφράζεται κυρίως μέσα από την υλικότητα των τεχνικών άσκησης της εξουσίας, καθώς αυτές οι τεχνικές διαπλάθουν τα υποκείμενα πάνω στα οποία ασκείται η εξουσία. (Πουλαντζάς 2001:99). Για τον Πουλαντζά ο διαχωρισμός δημόσιου-ιδιωτικού εδράζεται στις σχέσεις παραγωγής και στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, με το κράτος να διαδραματίζει τον ρόλο όχι απλά του καταγραφέα και του ρυθμιστή της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά του παραγωγού και του οργανωτή αυτής της αλλοτρίωσης των σωμάτων και του κατακερματισμού των σωμάτων σε άτομα-ιδιώτες. Το καπιταλιστικό κράτος διαμορφώνει το έδαφος (θεσμικό και πραγματικό), εντός του οποίου συγκροτούνται οι κοινωνικές τάξεις, Ένας ρόλος πρωτόφαντος, ιδιότυπο χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Σχηματοποιώντας : ο ρόλος του κράτους στην εξατομίκευση των σωμάτων στον καπιταλισμό είναι : α) να καταμερίζει και να κατανέμει τα εξατομικευμένα υποκείμενα στην παραγωγική διαδικασία και β) να μορφώνει, να διαπλάθει, να καθυποτάσσει τα υποκείμενα, με τρόπο τέτοιο, που να μπορούν να καταλαμβάνουν την ταξική τους θέση με την οποία δεν είναι δεμένα από τη φύση τους ή από την καταγωγή τους (όπως συνέβαινε στη φεουδαρχία). (Πουλαντζάς 2001: 107).

Με αφετηρία τον διαχωρισμό του οικονομικού και πολιτικού, ο Πουλαντζάς αντιλαμβάνεται το κράτος ως τη συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων. Η αντίληψη αυτή δίνει και τη δυνατότητα στον Πουλαντζά να προχωρήσει ένα βήμα παρά πέρα και να θεωρήσει και το κράτος ως πεδίο πολιτικού αγώνα. Αναδεικνύεται έτσι η σημασία που πρέπει να αποδώσουμε στο πώς η ταξική πάλη αναπαράγεται εντός του κρατικού μηχανισμού, προκειμένου, μέσω της συναίνεσης, η αστική τάξη να διασφαλίσει την πολιτική κυριαρχία της.

Θεωρώντας ότι το κράτος αποτελεί ένα στρατηγικό πεδίο, ο Πουλαντζάς δεν αμφισβητεί κάποιο μέρος της εργαλειακής προσέγγισης, καθώς αναγνωρίζει ότι το κράτος εκφράζει με ηγεμονικό τρόπο τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, παράλληλα όμως επιχειρεί να αναδείξει την πολυπλοκότητα του φαινομένου αυτού

μέσω της σύνδεσης της μορφής του κράτους με τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, διαβλέποντας με τον τρόπο αυτό δυνατότητες για τους λαϊκούς αγώνες εντός των κρατικών μηχανισμών και θεσμών.

Διαβλέπουμε ότι ο Πουλαντζάς αναγνωρίζει από τη μία ότι το κράτος θα αποτυπώνει κυρίως τα συμφέροντα της αστικής τάξης. Το νέο στοιχείο που εισάγει και τον διαφοροποιεί από τις κλασικές μαρξιστικές θεωρήσεις είναι η σύλληψη του πολιτικού όχι ως εργαλείου, αλλά ως στρατηγικού πεδίου, όπου συμπυκνώνεται κάθε φορά ο συσχετισμός των ταξικών δυνάμεων. Με την ανάλυση αυτή, διακρίνει τη μορφή από το περιεχόμενο και υποστηρίζει ότι ακόμα και αν το αποτέλεσμα είναι η χρησιμοποίηση του κράτους ως εργαλείου από τις κυρίαρχες τάξεις δεν παύει αυτό το περιεχόμενο να μπορεί να μετασχηματιστεί αναλόγως της έντασης της ταξικής πάλης και τον λαϊκών αγώνων εντός του πεδίου του.

Συμπερασματικά, παρατηρούμε ότι στους ύστερους θεωρητικούς προβληματισμούς για το καπιταλιστικό κράτος, ο Πουλαντζάς, κάτω και από την επιρροή του Μ. Φουκώ, διατυπώνει μια σχεσιακή θεωρία για την εξουσία, όπου η τελευταία αποτελεί το συνεκτικό κρίκο των κοινωνικών σχηματισμών και το καθοριστικό στοιχείο κάθε μεταβολής τους. Το καπιταλιστικό κράτος δεν αποκρυσταλλώνει μονοσήμαντα την πολιτική εξουσία των κυρίαρχων τάξεων, αλλά τον συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στις αντιμαχόμενες τάξεις. Το αστικό κράτος δεν είναι πράγμα ή εργαλείο, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου είναι η χρησιμοποίησή του κατά το δοκούν από την κυρίαρχη τάξη. Μια τέτοια προσέγγιση σύμφωνα με τον Πουλαντζά, αφαιρεί τη δυνατότητα ανάπτυξης πολιτικών αγώνων εντός του πεδίου του κράτους. Σε τελευταία ανάλυση, για τον Πουλαντζά είναι η εξουσία ως σχέση, που προηγείται της διαμόρφωσης των κρατικών μηχανισμών, επικαθορίζοντας τη μορφή και το περιεχόμενό τους.

Είναι ακριβώς αυτή η θεώρηση της εξουσίας ως σχέσης και του κράτους ως προνομιακού πεδίου για τους πολιτικούς αγώνες, που καταδεικνύει την οριακή επαφή του Πουλαντζά με τον μαρξισμό. Προσπαθώντας να αποφύγει, και για πολιτικούς λόγους, την οικονομίστικη αναγωγή, οικοδομεί την θεωρία του περί θεσμικής υλικότητας του κράτους στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, δίνοντας το προβάδισμα στην θεμελιακής σημασίας σχέση γνώσης και εξουσίας.

Κλείνοντας το κεφάλαιο γύρω από την εννοιολογική και μεθοδολογική προσέγγιση του κράτους οφείλουμε να αναγνωρίσουμε τη σημαντική συμβολή των επεξεργασιών του Ν. Πουλαντζά. Όπως αναφέρει και ο ίδιος, το έργο του δεν είναι ένα εγχειρίδιο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί και να δώσει προκατασκευασμένες απαντήσεις σε κάθε συγκυρία. Αντιθέτως είναι ακόμα ένας κρίκος που προσφέρει χρήσιμα μεθοδολογικά εργαλεία και έννοιες στην προσπάθεια κατανόησης της πολυπλοκότητας της φύσης και της λειτουργίας του κράτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ : «Από την Φιλελεύθερη Αντιπροσωπευτική δημοκρατία στον Αυταρχικό Κρατισμό»

Ζητούμενο του κεφαλαίου είναι η επεξεργασία του θεωρητικού σχήματος του «αυταρχικού κρατισμού», ως της νέας κρατικής μορφής που αντιστοιχεί στην σημερινή φάση αναπαραγωγής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Για τον Ν. Πουλαντζά τα τέλη της δεκαετίας του 1970 σηματοδοτούν τη μετάβαση από τη φιλελεύθερη αντιπροσωπευτική δημοκρατία και την ιδεολογία της κοινής βούλησης και του γενικού καλού, σε μια μορφή πολιτικής δημοκρατίας, όπου κυριαρχεί η μονιμοποίηση έκτακτων χαρακτηριστικών του κράτους.

Στην τάση αυτή ο Πουλαντζάς απέδωσε τον όρο «αυταρχικός κρατισμός», θέλοντας να αναδείξει τον περιορισμό των τυπικών δημοκρατικών λειτουργιών στη νέα αυτή φάση, θεωρώντας την απότοκο της πολιτικής κρίσης και της κρίσης του κράτους.

Έχοντας, αναπτύξει τη σχεσιακή προσέγγιση γύρω από τη φύση του καπιταλιστικού κράτους, και επισημαίνοντας ταυτόχρονα ότι δεν μπορεί να υπάρξει μια γενική θεωρία για αυτό, ο Ν. Πουλαντζάς επιχειρεί τη σύλληψη της μορφής που λαμβάνει η πολιτική δημοκρατία στη σημερινή φάση του καπιταλισμού στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές δυτικές χώρες.

Στόχος του είναι να δομήσει μια θεωρητική σύλληψη για τη θεσμική μεταβολή που παρατηρείται στην πολιτική δημοκρατία, που να απαντά στις μεταβολές που χαρακτήριζαν, και κατά ένα τρόπο εξακολουθούν και σήμερα να χαρακτηρίζουν, τη φάση αναπαραγωγής του καπιταλισμού στις σχέσεις παραγωγής, στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και στις εργασιακές διαδικασίες.

Στην παρούσα ενότητα, θα αναφερθούμε συνοπτικά στο πώς αντιλαμβάνεται ο Πουλαντζάς την έννοια της ηγεμονίας, και το πώς η αστάθεια αυτής είναι κρίσιμος παράγοντας του μετασχηματισμού της κρατικής μορφής. Για την ανάλυση της θεσμοποίησης του μετασχηματισμού του κράτους θα προσεγγίσουμε την έννοια της «κρίσης» μέσα από τα γραπτά του Ν. Πουλαντζά. Και τέλος, στο κυρίως μέρος της ενότητας θα επικεντρωθούμε στο φαινόμενο και τα χαρακτηριστικά του αυταρχικού κρατισμού ως τη μορφή που λαμβάνει σήμερα η πολιτική δημοκρατία.

Εστιάζοντας την ανάλυσή μας στο 4^ο μέρος του έργου «το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός», με τίτλο η «Παρακμή της Δημοκρατίας», θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε την επικαιρότητα των θεωρητικών επεξεργασιών του Ν. Πουλαντζά.

Είναι γεγονός ότι το 1978, εποχή που γράφεται το δοκίμιο, βρισκόμασταν στην αρχή εφαρμογής του νεοφιλελεύθερου μοντέλου. Πολλοί κατηγόρησαν τον Πουλαντζά ότι προβαίνει σε «δαιμονοποίηση» του κράτους και των μηχανισμών του. Σε χώρες όπως η Γαλλία, 10 μόνο χρόνια μετά το Μάη του 1968, έμοιαζε πέρα από το πεδίο του αναμενόμενου η επικράτηση ενός τύπου πολιτικής δημοκρατίας όπου θα κυριαρχούσε ο τεχνοκρατισμός και αποπολιτικοποίηση της κοινωνικής ζωής. Διαφαίνεται, όμως, με τις εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών και με τη δομή και την επιρροή που ασκεί το κοινό νόμισμα στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ότι η θεωρητική σύλληψη για τον «αυταρχικό κρατισμό» έχει σοβαρά ερίσματα στην προσπάθεια ανάλυσης και κατανόησης της συγκυρίας.

Με αυτήν την έννοια, το ερώτημα στο οποίο επιχειρούμε να απαντήσουμε είναι το ένα η έννοια του «αυταρχικού κρατισμού» μπορεί να εφαρμοστεί στην παρούσα φάση του νεοφιλελευθερισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πρόκειται για ένα ερώτημα, που μένει πιστό στην ανάγκη θεωρητικής επεξεργασίας των πολιτικών ζητημάτων, προκειμένου να αναζητηθεί η διέξοδος από την κρίση και η επιστροφή της δημοκρατίας πρώτα και κυρίως ως τρόπου καθημερινής πρακτικής.

1. Ηγεμονία και κρίση

Ο Ιταλός μαρξιστής Αν. Γκράμσι ανέπτυξε συστηματικά την έννοια της ηγεμονίας, ως το «ενοποιητικό θέμα ενός διακριτού επιχειρήματος που συνδέει την ανάλυση της εξουσίας με τη δυνατότητα μιας στρατηγικής παρέμβασης η οποία εμπλέκει και συναρθρώνει εκ νέου τις εμπειρίες ποικίλων κοινωνικών τάξεων.» (Martin 2012:45).

Για τους σκοπούς του παρόντος κεφαλαίου, δε θα σταθούμε περαιτέρω στην ανάλυση της γκραμσιανής προσέγγισης για την ηγεμονία, αλλά θα αναπτύξουμε την έννοια αυτή με βάση το έργο του Ν. Πουλαντζά.

Όπως παρατηρεί ο J. Martin, ο Πουλαντζάς στο τελευταίο έργο του δεν χρησιμοποιεί λεκτικά τον όρο «ηγεμονία», φαίνεται όμως να υιοθετεί τις βασικές αρχές του επιχειρήματος του Γκράμσι, θεωρώντας αυτές βασικό εργαλείο για την προσπάθεια κατανόησης της πολιτικής και οικονομικής συγκυρίας.

Για τον Πουλαντζά, ο χώρος υλοποίησης της ταξικής ηγεμονίας είναι το κράτος. Η επιβολή της κυρίαρχης ιδεολογίας καθίσταται εφικτή, στο βαθμό που κατορθώνει να ανασυνθέτει τις θεμελιώδεις διαιρέσεις της αστικής κοινωνίας, διαδικασία που θα πρέπει να συσχετιστεί με τη λειτουργία του αυτόνομου πεδίου της πολιτικής και ειδικότερα με το κράτος και τη θεσμική του οργάνωση. Η νομιμοποίηση της ηγεμονίας για τον Πουλαντζά οργανώνεται εντός των θεσμών του καπιταλιστικού κράτους.

Η έννοια της ηγεμονίας, σύμφωνα με τον Πουλαντζά, περικλείει, όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο τα πολιτικά συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης μετατρέπονται σε 'αντιπροσωπευτικά' για το σύνολο των τάξεων ενός σχηματισμού αλλά και τον τρόπο με τον οποίο οι κυρίαρχες τάξεις και μερίδες τάξεων συγκροτούνται σε συνασπισμό, υπό την αιγίδα μιας ηγεμονεύουσας τάξης ή ταξικής μερίδας.

Η ηγεμονία παγιώνεται μέσα από τη συνολική λειτουργία του κρατικού μηχανισμού, εξασφαλίζοντας την αποτελεσματικότητα των λειτουργιών αναπαραγωγής του κοινωνικού σχηματισμού. Το επιχείρημα αυτό τοποθετεί την πολιτική εξουσία εντός των ορίων του Κράτους, και το εμφανίζει ως τον εκφραστή της συλλογικής βούλησης και του γενικού εθνικού-λαϊκού συμφέροντος.

Η ενότητα του θεσμικού πλαισίου της πολιτικής δημοκρατίας απαντάται στον αδιαίρετο χαρακτήρα της λαϊκής κυριαρχίας και της κυριαρχίας του κράτους, το οποίο και περιλαμβάνει θεσμούς τέτοιους, όπως η κοινοβουλευτική αντιπροσωπευτικότητα, η καθολική ψηφοφορία και οι δημόσιες ελευθερίες. Έτσι, η απόσπαση της συναίνεσης συντηρείται στη μορφή της φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας μέσω της επικράτησης της ιδεολογίας του γενικού συμφέροντος, του κράτους δικαίου και του ενισχυμένου ρόλου της κοινοβουλευτικής αντιπροσωπευτικότητας.

Με το τέλος της χρυσής μεταπολεμικής τριακονταετίας και την εμφάνιση οικονομικών κρίσεων που λαμβάνουν χαρακτηριστικά και πολιτικής κρίσης, ο

Πουλαντζάς θα παρατηρήσει μια γενική τάση επικράτησης στοιχείων ολοκληρωτισμού στη μορφή της πολιτικής δημοκρατίας. Παρατήρηση, που θα τον οδηγήσει να διατυπώσει το επιχείρημα ότι το « σημερινό κράτος σημαδεύεται εδώ από μια φανερή ιδιοτυπία : τη δημοκρατική κρατική μορφή σε μια φάση δομικής όξυνσης των εγγενών στοιχείων της κρίσης, που σε ορισμένες μάλιστα χώρες αντιστοιχεί σε μια ουσιαστική πολιτική κρίση και κρίση του Κράτους, όπου τα φασιστίζοντα στοιχεία ή τάσεις παρουσιάζονται πολύ πιο έντονα από ό,τι προηγούμενα.» (Πουλαντζάς 2001:301).

Προκειμένου να κατανοήσουμε και να αναλύσουμε τους μετασχηματισμούς του καπιταλιστικού κράτους στη σημερινή φάση, θα σταθούμε στο πώς ο Πουλαντζάς αντιλαμβάνεται την έννοια της κρίσης τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτικό πεδίο. Εκκινεί, πριν τη διατύπωση της θέσης του, και πάλι με τη διπλή κριτική της κυρίαρχης αστικής οικονομίας και κοινωνιολογίας για την κρίση, αλλά και της «ορθόδοξης» μαρξιστικής αντίληψης της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

Για τον Πουλαντζά, ο ορισμός της έννοιας της κρίσης είναι αναγκαίος λόγω «της σημερινής πληθωριστικής χρήσης του όρου, που αφορά ταυτοχρόνως, σε ένα πρώτο επίπεδο, την οικονομική κρίση, την πολιτική κρίση, την ιδεολογική κρίση, αλλά και τις μεταξύ τους σχέσεις» (Martin 2009:386).

Η κυρίαρχη αστική αντίληψη για την κρίση την αντιμετωπίζει ως ένα «συμβάν», μια στιγμή δυσλειτουργίας, που είναι κατ' ανάγκη παροδική, καθώς και το σύστημα θα βρει τον τρόπο να επαναφέρει τελικά την ομαλή λειτουργία του. Μια σχεδόν μεταφυσική προσέγγιση, που επιχειρεί να αποκρύψει τη θεμελιώδη αντίθεση μεταξύ κεφαλαίου/ εργασίας και σε δεύτερο επίπεδο, τον οργανικό ρόλο των κρίσεων στην ίδια την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Στην πραγματικότητα, η οικονομική κρίση δεν είναι ένα αναπάντεχο γεγονός που ταραξεί την ήρεμη λειτουργία του «συστήματος» αλλά είναι αναγκαίο και αναπόσπαστο οργανικό κομμάτι του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, είναι τρόπον τινά αναγκαίος όρος για την αναπαραγωγή του καπιταλισμού. Η ανάλυση της ως στιγμής ή τυχαιότητας επιχειρεί να διαφυλάξει το σύστημα από την μετατροπή μιας οικονομικής δυσλειτουργίας σε πολιτική κρίση/αστάθεια, η οποία ενδεχομένως να οδηγούσε στην ανατροπή του καπιταλισμού.

Από την άλλη πλευρά, η ορθόδοξη μαρξιστική αντίληψη, δεν μπορεί να απαγκιστρωθεί από μια οικονομίστικη εξελικτική ανάλυση που αντιλαμβάνεται την κρίση ως μόνιμο χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής . Η ανάγνωση αυτή ενέχει τον κίνδυνο να δοθεί η εντύπωση *«ότι διαλύουμε τον ειδικό χαρακτήρα της έννοιας κρίση, κοντολογίς ότι θεωρούμε πως όσο προχωράει η αναπαραγωγή του, ο καπιταλισμός εντείνει αυτόματα το σάπισμα του και ότι τώρα περνά την τελευταία φάση του αναπόδραστου ψυχορραγήματος του»* (Πουλιαντζάς 2001:295).

Δεν είναι, όμως, απαραίτητο κάθε οικονομική κρίση να συνοδεύεται και να μεταφράζεται σε πολιτική κρίση. Καθώς το πολιτικό πεδίο δεν είναι μια στεία αντανάκλαση του οικονομικού, *«το καπιταλιστικό κράτος σφραγίζεται από έναν σχετικό διαχωρισμό έναντι του χώρου των σχέσεων παραγωγής, συσσώρευσης του κεφαλαίου και απόσπασης της υπεραξίας (οικονομία), διαχωρισμό...ο οποίος το συγκροτεί σε ειδικό πεδίο με προσίδια οργανωτική δομή.»* (Martin 2009:391).

Στη σημερινή φάση, διαφαίνεται ότι η κρίση είναι «δομική» ή, κατά την ορολογία του Γκράμσι, «κρίση ηγεμονίας/οργανική κρίση», και τούτο διότι παρατηρείται η μετατροπή της οικονομικής κρίσης σε πολιτική, η οποία επηρεάζει το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων και η οποία εκδηλώνεται σε μια κατάσταση, όπου αποκαλύπτονται και συμπυκνώνονται οι ταξικές αντιθέσεις. Η κρίση της περιόδου αυτής είναι «δομική» όχι με την περιγραφική έννοια του όρου, αλλά με την έννοια ότι συγκροτείται και διαπλέκει το οικονομικό, το πολιτικό και το ιδεολογικό επίπεδο.

Η εκδήλωση των στοιχείων της κρίσης τοποθετείται εντός του πεδίου του κράτους και επηρεάζει και μετασχηματίζει την πολιτική δημοκρατία. Τούτο προκύπτει ως απότοκο του νέου οικονομικού ρόλου που καλείται να παίξει το κράτος αλλά και λόγω της όξυνσης των αντιθέσεων εντός του συνασπισμού εξουσίας. Αντιθέσεις, που καλύπτουν το φάσμα ανάμεσα στο μονοπωλιακό και μη μονοπωλιακό κεφάλαιο, ανάμεσα στο βιομηχανικό και χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο και που αποτελούν σημαντικό στοιχείο για τον ορισμό της κρίσης ως «δομικής» καθώς γεννούν αστάθεια του ηγεμονικού τμήματος των κυριάρχων τάξεων. Η άνοδος του χρηματοπιστωτικού συστήματος και η παγκοσμιοποίηση των διεθνών κεφαλαίων παράγει μια νέα διαίρεση εντός των εθνών-κρατών. Η ίδια η αστική τάξη διακρίνεται σε μια *«εσωτερική αστική τάξη, ...που είναι συνδεδεμένη με το ξένο κεφάλαιο, και παρουσιάζει*

σημαντικές αντιθέσεις με αυτό, και σε μια αστική τάξη η οποία είναι ολοκληρωτικά εξαρτημένη από το ξένο κεφάλαιο και ενσωματωμένη σε αυτό.» (Martin 2009:416-417).

Σχηματικά το επιχείρημα περί δομικού χαρακτήρα της κρίσης αρθρώνεται στα ακόλουθα τρία επίπεδα:

1. Την οικονομική κρίση, που συνδέεται με την επικράτηση του νεοφιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου, τη θεαματική αύξηση της ανεργίας και την κατάρρευση του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας.
2. Την ιδεολογική κρίση, που εκφράζεται δια μέσου της κατάρρευσης της συναίνεσης και του μεταπολεμικού κοινωνικού συμβολαίου και που οδηγεί στην όξυνση της αντίθεσης εργατικής και αστικής τάξης, αλλά και το σπάσιμο της συναίνεσης εντός του πλαισίου της ίδιας της αστικής τάξης λόγω των εσωτερικών των αντιφάσεων.
3. Την πολιτική κρίση, που είναι απότοκο της όξυνσης των αντιφάσεων εντός του συνασπισμού εξουσίας και η οποία απαιτεί «μιαν αυξημένη πολιτική ανάμειξη του Κράτους, για να ενοποιήσει το συνασπισμό και ν' αναπαράγει την ηγεμονία» (Πουλαντζιάς 2001:305).

Οι επισημάνσεις αυτές οδηγούν στη θέση περί μετασχηματισμού της φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, ως απάντηση του κράτους στην πολιτική κρίση, η οποία μετατρέπεται με τη σειρά της σε κρίση του κράτους.

Όπως έχει υποστηριχθεί «οι μετασχηματισμοί αυτοί εκφράζουν την προσαρμογή του κράτους στα νέα δεδομένα των ταξικών αγώνων αυτής της φάσης, και οδηγούν όχι απλώς σε μια περιστασιακή αυταρχική στροφή του αστικού κράτους, αλλά στη συγκρότηση μιας νέας μορφής καπιταλιστικού κράτους, με προσίδια χαρακτηριστικά «αυταρχικού κράτους» ή ενός «κράτους ισχύος», τα οποία θα μπορούσαν κάλλιστα να σημαίνουν ότι μια ορισμένη μορφή πολιτικής δημοκρατίας έλαβε εφεξής τέλος για τον καπιταλισμό.» (Martin 2009:421).

Συμπερασματικά, και προχωρώντας στην ανάλυση της νέας αυτής κρατικής μορφής του «αυταρχικού κρατισμού», αντιλαμβανόμαστε ότι ο Πουλαντζιάς

επιχειρηματολογεί υπέρ της θέσης μετασχηματισμού επί τα χείρω της πολιτικής της δημοκρατίας και του αστικού πολιτεύματος, διαβλέποντας ότι δεν αποτελεί η σημερινή φάση ένα «καθεστώδες έκτακτης ανάγκης» το οποίο με το ξεπέρασμα της οικονομικής κρίσης, θα αντικατασταθεί από ένα πολιτικό σύστημα δημοκρατικών ελευθεριών. Αντιθέτως, αναδεικνύεται στον «αυταρχικό κρατισμό» η μονιμοποίηση των χαρακτηριστικών αυτών, και η αναγκαιότητα μείωσης της διάστασης μεταξύ πολιτικής και κοινωνικής δημοκρατίας.

2. Το φαινόμενο του αυταρχικού κρατισμού

«Μια νέα κρατική μορφή αρχίζει να επιβάλλεται..... Κρατική μορφή που θα την ονομάσω με τον όρο-ελλείψει καλύτερου- αυταρχικός κρατισμός. Όρο που μπορεί να δείχνει την γενική τάση αυτής της μεταβολής : την εντεινόμενη μονοπώληση από το Κράτος του συνόλου των τομέων της οικονομικό-κοινωνικής ζωής, μονοπώληση που σπονδυλώνεται με την οριστική παρακμή των θεσμών της πολιτικής δημοκρατίας και με τον δρακόντειο και πολύμορφο περιορισμό αυτών των λεγόμενων τυπικών ελευθεριών, που ανακαλύπτουμε-τόρα που καταβαραθρώνονται- την πραγματικότητά τους.» (Πουλαντζάς 2001:292).

Ο Πουλαντζάς παρατηρεί ότι συντελείται μια στροφή του αστικοδημοκρατικού κράτους προς αυταρχικότερες μορφές. Πρόκειται για την επιβολή μιας νέας κρατικής μορφής, στην οποία αποδίδεται ο όρος «αυταρχικός κρατισμός» και η οποία αντιστοιχεί στη σημερινή φάση του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Μέσα από την ανάλυσή της, επιδιώκεται η καταγραφή του ιδιαίτερου τρόπου εγγραφής των ιδιωτικών συμφερόντων στους δημόσιους θεσμούς. Η νέα μορφή κράτους ανταποκρίνεται στη μόνιμη πλέον πολιτική κρίση και κρίση του κράτους, όπως και στις γενικότερες μεταβολές στο συσχετισμό δυνάμεων, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Έχει μάλιστα ως αποτέλεσμα τη γενικότερη παρακμή των θεσμών της πολιτικής δημοκρατίας, όπως και τον περιορισμό του συνόλου των 'τυπικών' αστικών ελευθεριών. Η ενίσχυση των στοιχείων κρίσης που αποτελούν ένα «δομικό» και «μόνιμο» γνώρισμα της συγκεκριμένης φάσης, συνιστά ταυτοχρόνως τον παράγοντα εκείνο, που παρέχει τις δυνατότητες για ένα ριζικό δημοκρατικό μετασχηματισμό.

Το πρώτο ερώτημα που αναδύεται είναι το γιατί φαίνεται πια ξεπερασμένη η παραδοσιακή φιλελεύθερη αντιπροσωπευτική δημοκρατία ; Και σε δεύτερο επίπεδο,

τι είναι αυτό που διαφοροποιεί τον «αυταρχικό κρατισμό» από τον ολοκληρωτισμό με την έννοια μιας κρατικής μορφής έκτακτων εξουσιών;

Όπως σημειώνει ο B. Jessop, « ο Πουλαντζάς θεωρεί τους δημοκρατικούς θεσμούς και την ηγεμονική ταξική ηγεσία ως τα βασικά χαρακτηριστικά της κανονικής μορφής καπιταλιστικού κράτους. Οι δημοκρατικοί αντιπροσωπευτικοί θεσμοί διευκολύνουν την οργανική κυκλοφορία και ανασυγκρότηση της ηγεμονίας, αφού παρέχουν χώρο για την ανοιχτή διαμάχη μεταξύ τάξεων και τμημάτων. Αυτό αποτρέπει μείζονες τομές και ρήξεις στην κοινωνική συνοχή και , a fortiori, στο σύστημα πολιτικής κυριαρχίας» (Jessop 2008 : 172). Με βάση την ανάλυση αυτή η αντιπροσωπευτική φιλελεύθερη δημοκρατία αντιστοιχεί στη συγκυρία, κατά την οποία η ηγεμονία της αστικής τάξης είναι σταθερή και ασφαλής, ενώ αντιθέτως οι έκτακτες μορφές κράτους αποτελούν την απάντηση της αστικής τάξης, όταν η ηγεμονία της βρίσκεται σε κρίση.

Ο Πουλαντζάς παρατηρεί ότι η μορφή της φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας φαίνεται να είναι πια ξεπερασμένη στη σημερινή φάση αναπαραγωγής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και παραλλήλως διαπιστώνει πως αυτή η μορφή ήταν αναγκαία για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου στο προηγούμενο στάδιο, που χαρακτηριζόταν από τον ανταγωνισμό μεταξύ των κρατών και την ανάδειξη της αναγκαιότητας του Παρεμβατικού Κράτους. Με αυτή την έννοια, το καπιταλιστικό κράτος, αυτό που μορφοποιήθηκε ιστορικά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με την μορφή του κοινωνικού κράτους δικαίου, εγγυάτο τη συνολική και μακροπρόθεσμη αναπαραγωγή του κεφαλαίου πέραν του ανταγωνισμού των επιμέρους ατομικών ή μικρών κεφαλαίων.

Ο Πουλαντζάς, με την περιοδολόγηση του καπιταλισμού διακρίνει στάδια και επιχειρεί την αναγωγή κάθε σταδίου σε μια συγκεκριμένη μορφή κράτους, συνδέοντας τις αλλαγές που παρατηρούνται στον κρατικό μηχανισμό με τις αλλαγές που χαρακτηρίζουν κάθε φορά τις σχέσεις παραγωγής, τις εργασιακές διαδικασίες και τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Παρατηρεί, λοιπόν, ήδη από το 1978, κάτι που στις μέρες μας είναι ακόμα πιο έντονο, μια πολιτική κρίση, μια κρίση ηγεμονίας της αστικής τάξης, η οποία δεν μπορεί να μετατρέψει σε συναίνεση την επιλογή του ίδιου του κεφαλαίου να απομακρυνθεί από κεϋνσιανές πολιτικές. Εγκαθιδρύεται, συνεπώς, αυτό που ονομάζουμε «νεοφιλελευθερισμό» και αφαιρούνται προνόμια, που η εργατική τάξη είχε κατακτήσει τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Προκειμένου

να απαντήσει στην κρίση αυτή η αστική τάξη μετασχηματίζει την φιλελεύθερη δημοκρατία σε μια νέα μορφή κράτους.

Πριν περάσουμε στην ανάλυση των χαρακτηριστικών του αυταρχικού κρατισμού, σημαντικές θεωρούμε τις εξής επισημάνσεις. Αρχικά, ο Πουλαντζάς διακρίνει, σε κάθε μορφή που λαμβάνει το καπιταλιστικό κράτος, ολοκληρωτικά χαρακτηριστικά. Σημειώνει, όμως, ότι ο αυταρχικός κρατισμός δεν αποτελεί μια «έκτακτη μορφή» κράτους αφού οι δημοκρατικοί θεσμοί συνεχίζουν αδιάκοπα την λειτουργία τους, παράλληλα διαπιστώνει την ενσωμάτωση, όλο και περισσότερο, στοιχείων ολοκληρωτισμού στο επίσημο κράτος. Για τον Πουλαντζά, η οικονομική κρίση γεννά κρίσεις νομιμοποίησης με αποτέλεσμα να οξύνεται η ταξική πάλη. Απέναντι σ' αυτή την όξυνση και την κρίση ηγεμονίας της η αστική τάξη διαρθρώνει το κράτος με τρόπο τέτοιο, ώστε να μπορεί να ισχυροποιήσει τα συμφέροντά της. Σε τελευταία ανάλυση, το νεοφιλελεύθερο αφήγημα για λιγότερο κράτος υποκρύπτει μέσα του μια δυναμική μορφή περισσότερο κράτους, μετασχηματίζοντας όμως τη λειτουργία του και τον τρόπο οργάνωσής του.

Όπως σημειώνει ο Χρ. Μπουκάλας: «αυταρχικός κρατισμός είναι η επωνυμία της μορφής κράτους που κατά τον Νίκο Πουλαντζά συγκροτήθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, σε συνάρτηση με την κρίση (πολιτική, ιδεολογική και, τελικά, οικονομική) του κείνσιανού εθνικού κράτους πρόνοιας. Πρόκειται για κανονική μορφή καπιταλιστικού κράτους, αφού οι δημοκρατικοί θεσμοί λειτουργούν χωρίς διακοπή. Εντός του δημοκρατικού πλαισίου συντελείται ωστόσο πολλαπλασιασμός και παγίωση έκτακτων χαρακτηριστικών». (Μπουκάλας 2012: 218).

Ο Β. Jessor , συστηματοποίησε τις τάσεις των έκτακτων αυτών μορφών, οι οποίες λαμβάνουν πλέον μόνιμα χαρακτηριστικά και θεσμοποιούν την μορφή του αυταρχικού κρατισμού. : «1. Η εξουσία μετατοπίζεται από το νομοθετικό κλάδο, στον εκτελεστικό, συγκεντρώνεται στο εσωτερικό του τελευταίου-συνήθως στο Γραφείο του Πρωθυπουργού ή του Προέδρου, δίνοντας την εντύπωση προσωποπαγούς εξουσίας. 2 Η σύντηξη μεταξύ νομοθετικού, εκτελεστικού και δικαστικού κλάδου επιταχύνεται, και το κράτος δικαίου υποχωρεί προς όφελος εξειδικευμένης και αυθαίρετης ρύθμισης....., 5. Η κυριαρχία εντός των ΙΜΚ μεταφέρεται από νο σχολείο, το πανεπιστήμιο και τον εκδοτικό οίκο, στα ΜΜΕ τα οποία τώρα παίζουν κρίσιμο ρόλο

στην πολιτική νομιμοποίηση και κινητοποίηση και αντλούν ολοένα και περισσότερο, την ατζέντα και τους συμβολισμούς τους από τη διοίκηση, της οποίας τον πολύμορφο και επαυξανόμενο έλεγχο επίσης υφίστανται..... 8. Ένας εφεδρικός, κατασταλτικός, παρά-κρατικός μηχανισμός έχει επίσης αναπτυχθεί και συνεισφέρει στην ικανότητα προληπτικής αστυνόμευσης λαϊκών αγώνων και άλλων απειλών προς την αστική ηγεμονία.9. Η κυρίαρχη ιδεολογία αναδιοργανώνεται με την ενσωμάτωση ορισμένων φιλελεύθερων και ελευθεριακών μοτίβων της δεκαετίας του 1960, καθώς και την παραγκώνιση εννοιών όπως η γενική βούληση και η δημοκρατία, προς όφελος της εργαλειακής ορθολογικότητας, και της τεχνοκρατικής αλλαγής» (Jessop 2011 : 175-176).

Αναλύοντας τα χαρακτηριστικά του αυταρχικού κρατισμού, ως συγκροτησιακό του στοιχείο, διακρίνουμε την ολοένα και μεγαλύτερη απόσταση ανάμεσα στην πολιτική δημοκρατία και την κοινωνική δημοκρατία (Πουλαντζάς 2001:308). Η απόσταση αυτή είναι το προϊόν της λανθάνουσας, αλλά μόνιμης κρίσης της ηγεμονίας της αστικής τάξης, η οποία, για να εξυπηρετήσει τα οικονομικά της συμφέροντα σπάει την μεταπολεμική συναίνεση και μετατοπίζει τις λειτουργίες του Κράτους σε όλο και περισσότερο οικονομικές παρεμβάσεις. Το φάσμα των παρεμβάσεων αυτών έχει ως στόχο την αποδόμηση του κοινωνικού κράτους δια μέσου της θέσπισης κανόνων δικαίου, που στοχεύουν στην εξυπηρέτηση των αναγκών του κεφαλαίου.

Η αστική τάξη αντιλαμβάνεται ότι το Κράτος Δικαίου δεν μπορεί πια να εξυπηρετήσει τους σκοπούς της. Έτσι μορφοποιεί, μια νέα διάσταση της πολιτικής δημοκρατίας, που χαρακτηρίζεται από τον ενισχυμένο αποκλεισμό των μαζών από τα κέντρα πολιτικών αποφάσεων, την ολοένα και αυξανόμενη απόσταση των κρατικών μηχανισμών από τους πολίτες, τη ρυθμιστική λειτουργία του κράτους στο σύνολο της κοινωνικής ζωής και τον αυξανόμενο αυταρχισμό των πολιτικών μηχανισμών . Η αυταρχικοποίηση αυτή εκδηλώνεται με την εφαρμογή νέων τεχνικών εξουσίας και με την οργάνωση σειράς μεθόδων που αποβλέπουν στη δημιουργία μιας νέας υλικότητας του κοινωνικού σώματος πάνω στο οποίο ασκείται η εξουσία. Η υλικότητα αυτή εκφράζεται με την αποσάθρωση της έννοιας της ισονομίας και της έννοιας της γενικής βούλησης στοιχείων συστατικών της φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.(Πουλαντζάς 2001:343). Όπως εντόνως έχει υποστηριχθεί, «η αποφιλελευθεροποίηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας περιλαμβάνει μία σαφή μετατόπιση του πεδίου των πολιτικών αγώνων από τους δημοκρατικούς θεσμούς

προς την κρατική γραφειοκρατία και τις κορυφές της εκτελεστικής εξουσίας». (Ελευθερίου 2012: 186-187).

Η υποχώρηση της νομοθετικής εξουσίας και η υποβάθμιση του «ποιοτικού» ρόλου του κοινοβουλίου εκφράζεται με την απουσία κοινοβουλευτικών συζητήσεων και ζυμώσεων, με την απλή επικύρωση νομοσχεδίων από τους βουλευτές της κυβερνητικής πλειοψηφίας, καθώς και με την κανονιστική ισχύ που έχουν αποκτήσει οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου. Η «ζώσα εφαρμογή» των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου εκφράζει και αποκρυσταλλώνει αυτή τη μετατόπιση ισχύος προς την πλευρά της εκτελεστικής εξουσίας. Όπως αναφέρει και ο Johannes Agnoli, «δίχως άλλο, το κοινοβούλιο ως “νομοθετική εξουσία” και ως σώμα στο οποίο οφείλουν να βρίσκουν νομοθετική έκφραση τα λαϊκά συμφέροντα, έχει υποβαθμιστεί μέχρι σημείου αφάνειας έναντι της “εκτελεστικής εξουσίας”. Δεν είναι, πλέον, σε θέση να λαμβάνει αυτόνομα αποφάσεις, μιας και δε συμμετέχει πλέον ως όλο στη συγκεκριμένη προπαρασκευή των νόμων και στην επεξεργασία του υλικού» (Agnoli, 2013: 72-73).

Η χωρίς αμφιβολία μετατόπιση του υποκείμενου που ασκεί τη νομοθετική εξουσία είναι θεμελιακή για να κατανοήσουμε τη μορφή και τη λειτουργία του αυταρχικού κρατισμού. Στην περίοδο της φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, το κοινοβούλιο ήταν ο ιερός χώρος του Νόμου, οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι του λαού ασκούσαν την νομοθετική εξουσία στο όνομα του “γενικού-καθολικού” συμφέροντος και ο νόμος αντιστοιχούσε στην ενσάρκωση του Οικουμενικού Λόγου. Ο Πουλαντζάς παρατηρεί μια θεμελιακή μετατόπιση. Η θέσπιση κανόνων μετατίθεται πλέον στην εκτελεστική εξουσία, αποσταθεροποιώντας τη νομιμοποίηση, ενώ το αφήγημα της καθολικής ορθολογικότητας, φαίνεται να αποκτά εργαλειακό χαρακτήρα, προκειμένου να πείσει τις υποτελείς τάξεις για την αναγκαιότητα αυτών των μεταβολών. Η νομοθετική πρωτοβουλία ανήκει πια στην διοίκηση, δηλαδή σε τεχνοκράτες που στοχεύουν στην αποτελεσματικότητα και όχι στην πολιτική, ενώ το corpus των νόμων αποδεικνύεται μη εφαρμόσιμο την στιγμή της ψήφισης τους καθώς, απαιτείται δια μέσου πληθώρας εξουσιοδοτικών διατάξεων ένα πλέγμα κανονιστικών πράξεων, οι οποίες δεν ψηφίζονται από τους εκλεγμένους αντιπροσώπους αλλά συντάσσονται από το διοικητικό προσωπικό. Μ’ αυτόν τον τρόπο νομοθέτησης, η έννοια της αντιπροσώπευσης χάνει το ειδικό της βάρος. Ενώ το κράτος δικαίου, μέσω του κοινοβουλίου και της λειτουργίας του, έδινε έστω και

“τυπικά” το προβάδισμα στην πολιτική, ο αυταρχικός κρατισμός αναδεικνύει τον κρατικό-διοικητικό μηχανισμό ως προνομιακό και κυρίαρχο στην εκπόνηση πολιτικής, στερώντας τη δυνατότητα κοινωνικού ελέγχου και αποτελώντας ταυτόχρονα έκφραση της ολοένα και αυξανόμενης απόστασης μεταξύ αρχόντων αρχόμενων.

Η περιστολή των πολιτικών ελευθεριών με τη μετατόπιση του κέντρου βάρους λήψης αποφάσεων στην κρατική γραφειοκρατία αποτελεί ακόμα ένα χαρακτηριστικό της μορφής του κράτους που ανταποκρίνεται στη σημερινή συγκυρία. Αυτή η μορφή κράτους συμβολοποιείται όπως αναφέρει και ο Χρ. Μπουκάλας, με την ενεργοποίηση των σωμάτων ασφαλείας, ενεργοποίηση που οδηγεί στην «κατασκευή ενός πλαισίου αστυνόμευσης – με θεσμικές, νομοθετικές, και οργανωτικές εκφάνσεις – με στόχο όχι την εγκληματική πράξη, αλλά την “εγκληματογόνο” νοοτροπία και κοινωνικό περιβάλλον, καθώς και μυστική εκκόλαση ειδικών μηχανισμών για την εξουδετέρωση των οξύτερων εκφράσεων των ταξικών αγώνων» (Μπουκάλας, 2012: 219).

Ακόμα ένα χαρακτηριστικό του αυταρχικού κρατισμού είναι η αλλαγή στην λειτουργία των πολιτικών κομμάτων. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Πουλαντζάς : *«οι μεταβολές, μέσα στο σύγχρονο κράτος, ανάμεσα, στη διατήρηση και την περιστολή , ανάμεσα στη διατήρηση και την κατάργηση των πολιτικών ελευθεριών υπήρξαν πάντα σε άμεση συνάρτηση της ύπαρξης και του ρόλου των κομμάτων.»* (Πουλαντζάς 2001: 332). Η μετατόπιση της δύναμης των πολιτικών κομμάτων στην κρατική διοίκηση αποτελεί ένα ακόμα από τα χαρακτηριστικά έκτακτης ανάγκης, που φαίνεται να μονιμοποιούνται στη σημερινή φάση του καπιταλισμού. Φαίνεται πως ατονεί η απόσταση μεταξύ των κομμάτων με τον κεντρικό διοικητικό μηχανισμό, από τη μια, και από την άλλη, τα παραδοσιακά κόμματα εξουσίας φαίνεται να συγκλίνουν σε σημείο τέτοιο, που να εμφανίζεται μια νέα μορφή κόμματος, το κυρίαρχο μαζικό κόμμα, ένας τύπος κόμματος που λειτουργεί περισσότερο ως εγγυητής της εφαρμογής των πολιτικών του κράτους και αυτονομείται από την κοινωνική αντιπροσώπευση την οποία και υποτάσσει στο κράτος». (Βερναρδάκης, 2011: 190). Το «κόμμα» ή τα «κόμματα του κράτους» υποτάσσουν και απορροφούν την αντιπροσωπευτική διάσταση και λειτουργία, λειτουργώντας τα ίδια ως μηχανισμοί άρθρωσης και συνάρθρωσης των κρατικών πολιτικών και προτεραιοτήτων. Η κοινωνική γείωση και αναφορά αίρεται, ενώ το αξιακό πρόταγμα από κοινωνικό

μετατρέπεται σε «κρατικό». Η ενιαία κομματική-κρατική «ολότητα» αποτελεί την κορωνίδα και την ταυτόχρονη συμπύκνωση του «τύπου» του «αυταρχικού κρατισμού». Λειτουργεί ως η πολιτική «εμπροσθοφυλακή» μίας κρατικής μορφής η οποία έγκειται στην απορρόφηση της αντιπροσωπευτικής διάστασης και λειτουργίας.

Τα «κόμματα του κράτους» λειτουργούν πλέον ως ενιαία κομματική-κρατική «ολότητα» εφαρμογής και λήψης αντιλαϊκών-αντεργατικών μέτρων, ορίζοντας τη δράση τους με στόχο την υπέρβαση της καπιταλιστικής κρίσης προς όφελος της άρχουσας τάξης και εις βάρος της εργατικής. Σε τελευταία ανάλυση, το κυρίαρχο μαζικό κόμμα παίζει τον ρόλο της αστυνομίας της διοίκησης, ενός επόπτη, ενός εγγυητή της αποφυγής ατυχημάτων εντός του γραφειοκρατικού μηχανισμού. Ο αυταρχικός κρατισμός, αποτελεί την απάντηση των κυριάρχων τάξεων στην οικονομική και πολιτική κρίση. Η απάντηση αυτή λαμβάνει τον χαρακτήρα της μονιμοποίησης χαρακτηριστικών ολοκληρωτισμού εντός των θεσμών της δημοκρατίας. Επιχειρώντας μια αποτίμηση του φαινομένου του αυταρχικού κρατισμού και της σημασίας της ανάλυσης αυτής για την σημερινή φάση, παρατηρούμε ότι οι παρατηρήσεις του Πουλαντζά στα τέλη της δεκαετίας του 1970 προαναγγέλλουν τις εξελίξεις που παγιώθηκαν στη δεκαετία του 1990 και ακύρωσαν σχεδόν ολοκληρωτικά τα κράτη πρόνοιας και το κεϋνσιανό μοντέλο. Κάθε δημόσιο αγαθό, όπως οι υποδομές, ο ηλεκτρισμός κ.α. περνούν σταδιακά σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον ιδιωτικό τομέα. Παράλληλα επιχειρείται και η διάλυση κάθε κρατικού κοινωνικού θεσμού, προκειμένου να επιτευχθεί το άμεσο οικονομικό συμφέρον του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Το κράτος αποσύρεται από τη ρύθμιση της σύγκρουσης κεφαλαίου –εργασίας, παρέχοντας ταυτόχρονα τις εγγυήσεις για την άρση κάθε εργασιακού και κοινωνικού δικαιώματος. Η πολιτική δίνει τη θέση της στους τεχνοκράτες, οι οποίοι δρουν κάτω από το ιδεολόγημα της αποτελεσματικότητας. Οι τυπικές δημοκρατικές ελευθερίες, ακόμα και το θεμέλιο της αστικής δημοκρατίας, η λαϊκή κυριαρχία και βούληση, καταπατώνται άνευ προσχημάτων. Σε τελευταία ανάλυση, διαφαίνεται ότι ο «αυταρχικός κρατισμός» αποτελεί μια παγιωμένη κατάσταση και ότι η εποχή της φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας έχει φτάσει τα όρια της και ανήκει πια στο ιστορικό παρελθόν.

Με λίγα λόγια, η πολύμορφη περικοπή των πολιτικών ελευθεριών, η αντικατάσταση της νομικό-πολιτικής ιδεολογίας του γενικού συμφέροντος από το τεχνοκρατικό

νεοφιλελεύθερο αφήγημα της αποτελεσματικότητας και της αναγκαιότητας και η αδυναμία της διοίκησης να εκπληρώσει τον ρόλο του οργανωτή της ηγεμονίας (ρόλο που στην προηγούμενη φάση εκπλήρωναν τα πολιτικά κόμματα) συντείνουν σε μια διττή πολιτικοποίηση: από τη μια την πολιτικοποίηση προς τα αριστερά σημαντικού τμήματος του μεσαίου και κατώτερου προσωπικού του κρατικού μηχανισμού, καθώς αυτό αντανακλά την υλική βάση του οικοδομήματος του κράτους, και από την άλλη σε μια πολιτικοποίηση των λαϊκών αγώνων με πρόταγματα αντικρατισμού και τη συναφή εμφάνιση κινημάτων αυτοδιαχείρισης και δικτύων άμεσης παρέμβασης (π.χ. συνελεύσεις γειτονιάς).

Σε τελευταία ανάλυση, «ο αυταρχικός κρατισμός όχι μόνο δεν κατορθώνει να πιάσει τις μάζες στα πειθαρχικά βρόχια του... αλλά και προκαλεί μια γενικευμένη διεκδίκηση άμεσης δημοκρατίας στη βάση, μιαν αληθινή έκρηξη των δημοκρατικών αιτημάτων» (Πουλαντζάς 2001:355).

Η άνθιση των δημοκρατικών αιτημάτων μας εισάγει στο επόμενο κεφάλαιο της εργασίας μας όπου θα επιχειρήσουμε μια προσέγγιση του περιεχομένου και της μορφής της δημοκρατίας στο σοσιαλισμό, αλλά και την στρατηγική δια μέσου της οποίας η θεωρία του Πουλαντζά για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας θέτει ως αρχή της, την λειτουργία της δημοκρατίας, όχι μόνο ως πολιτεύματος, αλλά κυρίως ως τρόπου κοινωνικής οργάνωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ : «Προς έναν δημοκρατικό σοσιαλισμό»

Στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας θα επεξεργαστούμε την έννοια του δημοκρατικού σοσιαλισμού, όπως αυτή αναδείχθηκε από τον Ν. Πουλαντζά. Στο τελευταίο κεφάλαιο του «Το Κράτος, Η εξουσία, Ο Σοσιαλισμός» ο Πουλαντζάς επιχειρεί μια διττή προσέγγιση στην έννοια «δημοκρατικός σοσιαλισμός». Σ' ένα πρώτο επίπεδο αναφέρεται σ' αυτόν ως στρατηγικό στόχο του κομμουνιστικού κινήματος, περιγράφοντας μια νικηφόρα στρατηγική για τις υποτελείς τάξεις και σ' ένα δεύτερο επίπεδο οριοθετεί το περιεχόμενο του όρου «δημοκρατικός» ως απαραίτητο συμπλήρωμα και κύριο χαρακτηριστικό του σοσιαλισμού. Θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ότι προβαίνει στην αποδόμηση (άρνηση) των κυριάρχων μοντέλων, για να διατυπώσει στη συνέχεια τη στρατηγική της εναλλακτικής μετάβασης (θέση), αναζητώντας απαντήσεις και παραμένοντας πιστός στο «διττό του καθήκον: τη μαρξιστική φιλοσοφία και τη δημοκρατική ανανέωση του κομμουνισμού» (Λεβί 2012:302).

Το δοκίμιο του Πουλαντζά για το δημοκρατικό σοσιαλισμό δημοσιεύτηκε αρχικά στο περιοδικό «New Left Review» και ύστερα ενσωματώθηκε στο τελευταίο του έργο. Αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο την πολιτική του διαθήκη, στην οποία θέτοντας ερωτήματα γύρω από τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, επιχειρεί να δομήσει ένα εναλλακτικό σοσιαλιστικό μοντέλο απαλλαγμένο από τις παθογένειες των κυριάρχων θεωρητικών ρευμάτων της εποχής του, ένα μοντέλο που θα δίνει προτεραιότητα στη δημοκρατία και όχι στην εξ' εφόδου κατάληψη του κράτους. Όπως σημειώνει και ο Μ. Λεβί «στόχος του είναι να ερευνήσει και να περιγράψει έναν δημοκρατικό δρόμο για το σοσιαλισμό. Έναν δρόμο που λείπει από τα 2 μεγάλα ρεύματα της αριστεράς του 20^{ου} αιώνα: τη σοσιαλδημοκρατία και τον σταλινισμό. Πρόκειται για δύο μεθόδους πολιτικής δράσης που χαρακτηρίζονται-παρά τις διαφορές τους από μια «στενή συνοχή»: τον γραφειοκρατικό κρατισμό και την «κρατολατρεία», το σοσιαλισμό από τα πάνω και τη βαθιά δυσπιστία προς την άμεση δημοκρατία και τις πρωτοβουλίες της βάσης.» (Λεβί 2012:303).

Όπως και στο κεφάλαιο για την έννοια του «κράτους», έτσι και στην περίπτωση αυτή ο Πουλαντζάς εκκινεί την ανάλυση του με μια διπλή αρνητική οριοθέτηση των δύο κυριάρχων ιδεολογικά ρευμάτων της εποχής του. Με στόχο την αναζήτηση και χάραξη ενός «τρίτου δρόμου» για τον σοσιαλισμό, επικεντρώνει την κριτική του από

τη μία στο σταλινικό μοντέλο, (ως τη συνέχεια του παραδοσιακού μοντέλου της δυαδικής εξουσίας), και από την άλλη στο σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο, μοντέλα που όπως σημειώνει και ο ίδιος, «πέρα από τις υπαρκτές διαφορές τους, παρουσιάζουν ωστόσο μια ομοιότητα ουσίας: τον κρατισμό και τη βαθιά δυσπιστία προς τις πρωτοβουλίες των λαϊκών μαζών, κοντολογίς την καχυποψία προς τα δημοκρατικά αιτήματα» (Πουλαντζάς 2001: 358)

Ο Πουλαντζάς εκκινεί την κριτική του διατυπώνοντας τη θέση ότι είναι ανέφικτη μια γενική θεωρία μετάβασης στο σοσιαλισμό. Όπως σημειώνει, *«δεν μπορεί να υπάρξει πρότυπο ενός μεταβατικού προς το σοσιαλισμό κράτους, ούτε καθολικό πρότυπο ιδιαιτεροποίησιμο κατά τις συγκεκριμένες περιπτώσεις, ούτε αλάνθαστη συνταγή, θεωρητικά εγγυημένη.»* (Πουλαντζάς 2001.:29). Είναι εμφανής ο συσχετισμός που πραγματοποιεί εδώ με την απουσία μιας γενικής θεωρίας του κράτους και της μετάβασης από την μαρξική θεωρητική παραγωγή, η οποία όπως σημειώνει δεν υφίσταται όχι λόγω αδυναμίας του Μαρξ να τη διατυπώσει αλλά επειδή μια τέτοια γενική θεωρία δεν μπορεί να υπάρξει αντικειμενικά. Παραλλήλως θεμελιακό στοιχείο της κριτικής του Πουλαντζά είναι και η αντίληψη που διαμορφώνει θεωρητικά για το καπιταλιστικό κράτος. Βασική του θέση, όπως αναδείξαμε και στην πρώτη ενότητα της εργασίας μας, είναι ότι το κράτος πρέπει να γίνει αντιληπτό ως *«σχέση, ακριβέστερα, ως η υλική συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα σε τάξεις και μερίδες τάξεων»* (Πουλαντζάς 2001:184). Η σχεσιακή αυτή αντίληψη για το κράτος στέκεται αντιθετικά στην μονόπλευρη εργαλειακή αντίληψη, την οποία ο Πουλαντζάς δεν εντοπίζει στο μαρξικό έργο, αλλά κυρίως στον Λένιν και την θεωρεί επακόλουθο της υποτίμησης των θεσμών της αστικής δημοκρατίας. Η κριτική του διαρθρώνεται βάσει του συλλογισμού της ταύτισης, από τον Λένιν, της μορφής με το περιεχόμενο, η οποία έχει ως αποτέλεσμα την ταύτιση της «αστικής δημοκρατίας» με την «αστική δικτατορία» και την θεώρηση του κράτους ως μονολιθικού μπλοκ αδιαπέραστου από την πάλη των τάξεων.

Με βάση τις παρατηρήσεις αυτές, διαρθρώνει την κριτική του στο σχήμα της δυαδικής εξουσίας. Θεωρώντας ότι το λενινιστικό μοντέλο διαμορφώνει μια «εξωτερική» σχέση μεταξύ κράτους και ταξικής πάλης, διατυπώνει την άποψη ότι αυτή η αντίληψη παράγει συνεπαγωγικά, ως στρατηγική μετάβασης, την στρατηγική της δυαδικής εξουσίας. Πρόκειται, σύμφωνα με τον Πουλαντζά, για σύλληψη εξωτερικής αντιπαράθεσης που ναι μεν έχει ως στόχο την κατάληψη-καταστροφή του

αντιλήψεις διαμορφώνει τη δική του πρόταση, κρίσιμοι κόμβοι της οποίας είναι οι εξής:

Αρχικά θεωρεί σημαντική την ανατρεπτική κίνηση εντός των κρατικών μηχανισμών διαμέσου της κατάληψης της κυβερνητικής εξουσίας από κόμματα των υποτελών τάξεων. Η κυβερνητική εξουσία θα δώσει το έναυσμα για μια μακρά διαδικασία ριζικού εκδημοκρατισμού και μετασχηματισμού των αστικοδημοκρατικών θεσμών. Προκειμένου όμως να καταστεί νικηφόρα, προϋποθέτει και την ταυτόχρονη λειτουργία της άμεσης δημοκρατίας, τη συμμετοχή δηλαδή των μαζών σε κάθε στάδιο λήψης αποφάσεων. Για τον Πουλαντζά, δύο είναι τα απαραίτητα στοιχεία για το δημοκρατικό σοσιαλισμό. Το πρώτο είναι, όπως είδαμε, η κατάληψη της κυβερνητικής εξουσίας, το δεύτερο και καθοριστικότερο είναι η ύπαρξη ισχυρών κοινωνικών κινημάτων βάσης και αυτοδιαχειριστικών εστιών, που θα λειτουργούν ως μοχλός πίεσης και ως «ελεγκτικός» μηχανισμός της κυβερνητικής εξουσίας προωθώντας μ' αυτό τον τρόπο το σοσιαλισμό από τα κάτω και την άμεση διάδραση βάσης και ηγεσίας με σκοπό το συνεχή μετασχηματισμό του κράτους και της κοινωνίας.

Με βάση την θεωρητική του τοποθέτηση για την ύπαρξη της ταξικής πάλης εντός του εσωτερικού του κράτους, διατυπώνει την υπόθεση ότι η στρατηγική της μετάβασης πρέπει να ενέχει μια διπλή ενέργεια, δηλαδή τόσο την πάλη στο εσωτερικό του κράτους, όσο και την πάλη για τη δημιουργία δομών άμεσης δημοκρατίας εξωτερικά του κράτους. Το βασικό ζήτημα είναι, για τον Πουλαντζά, να μπορέσουμε να συλλάβουμε ένα ριζικό μετασχηματισμό του κράτους, ο οποίος θα συναρθρώνει δύο στοιχεία: α. την διεύρυνση των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των πολιτικών ελευθεριών και β. την ανάπτυξη μορφών άμεσης δημοκρατίας στη βάση και τη διασπορά αυτοδιαχειριστικών εστιών. Για τον Πουλαντζά, η εκτίμηση ότι το κράτος διαπερνάται στο σύνολό του από την ταξική πάλη καθιστά εφικτή μια εναλλακτική στρατηγική μετάβασης που θα συνδυάζει τον «πόλεμο θέσεων» με τον «πόλεμο κινήσεων», σε μια επανανοηματοδότηση των γραμμισιανών αυτών εννοιών.

Η επιτυχής μετάβαση είναι, σε τελευταία ανάλυση, εφικτή με τη διπλή αυτή κίνηση των λαϊκών μαζών μέσα και έξω από το σκληρό πυρήνα του κράτους. Η σύλληψη της στρατηγικής αυτής έγκειται στην υπόθεση του Πουλαντζά ότι η αστική αντιπροσωπευτική δημοκρατία δεν έχει μονοσήμαντη κατεύθυνση πραγμάτωσης των

στρέφεται και κατά της κυρίαρχης ευρωκομμουνιστικής γραμμής του τρίτου δρόμου προς τον σοσιαλισμό.

Για τον Πουλαντζά, η πρόταση της σοσιαλδημοκρατίας για τη μεταρρύθμιση του κράτους και τη σταδιακή εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού έχει ως αποτέλεσμα και σ' αυτή την περίπτωση ένα σοσιαλισμό από τα πάνω. Αποτελεί μια μη νικηφόρα στρατηγική για τις υποτελείς τάξεις, καθώς και πάλι η βούλησή τους μένει στο περιθώριο και ο σοσιαλισμός εγκαθιδρύεται από μια πεφωτισμένη ηγεσία, που κατακτά την κυβερνητική εξουσία και κατ' επέκταση θέσεις ευθύνης εντός του κρατικού μηχανισμού.

Διατυπώνει, λοιπόν, την θέση ότι και στην σοσιαλδημοκρατία εντοπίζεται η δυσπιστία απέναντι στην άμεση δημοκρατία και στη δυναμική παρέμβασης των μαζών στη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού. Μια τέτοια δυσπιστία πηγάζει από την θεώρηση του κράτους ως υποκείμενο, που κατέχει μια ενδογενή ορθολογικότητα, η οποία ενσαρκώνεται στη δράση των «αριστερών τεχνοκρατών», της «αριστερής ελίτ» και του τρόπου που αυτή επενεργεί και αντιλαμβάνεται τους μηχανισμούς και τους θεσμούς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας (Πουλαντζάς 2001:364). Υποτίθεται, συνεπώς, ότι οι θεσμοί αυτοί, άπαξ και διορθωθούν προς μια «δημοκρατικότερη» κατεύθυνση, θα λειτουργούν προς όφελος των λαϊκών μαζών. Επομένως και αυτό το μοντέλο μετάβασης έχει ως επακόλουθό του ένα ισχυρό και άκαμπτο κράτος το οποίο στέκεται αντιθετικά και εμποδίζει την κίνηση προς την πραγμάτωση της δημοκρατίας, η οποία πραγματώνεται, σύμφωνα με τα όσα συνάγουμε από τη σκέψη του Πουλαντζά, όταν και εφόσον γίνει τρόπος ζωής με την καθημερινή συμμετοχή των λαϊκών μαζών στην πολιτική. Σε τελευταία ανάλυση, είναι η κοινωνική πρακτική επίσης αυτή που γεννά ιδεολογία και μπορεί να λειτουργήσει προωθητικά για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Οι αδυναμίες των κυρίαρχων ρευμάτων της σοσιαλιστικής μετάβασης οδηγούν τον Πουλαντζά στην αναζήτηση μιας εναλλακτικής προοπτικής, που θα θέτει σε συνεχή κίνηση τη «βάση» και δε θα στρέφεται αποκλειστικά και μόνο στην κατάληψη της κρατικής εξουσίας. Αναφορικά με τη στρατηγική που πρέπει να ακολουθηθεί προκειμένου το πείραμα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού να καταστεί νικηφόρο, ο Πουλαντζάς προσπαθώντας, όχι πάντοτε επιτυχώς να υπερβεί ρεφορμιστικές

κράτους, αλλά οδηγεί, σε τελευταία ανάλυση, στην αντικατάσταση του αστικού κράτους από το κράτος του κόμματος. Το στοιχείο αυτό της υποκατάστασης, σε συνδυασμό με την αντίληψη του Λένιν για τους θεσμούς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, οδηγεί τον Πουλαντζά να διατυπώσει την υπόθεση ότι ο κρατισμός στην ΕΣΣΔ δεν είναι σύλληψη του Στάλιν, αλλά ενυπάρχει στην γραμμή του Λένιν για την ριζική υποκατάσταση της τυπικής δημοκρατίας (αστική δημοκρατία) από την λεγόμενη πραγματική δημοκρατία των σοβιέτ.

Η κριτική του Πουλαντζά στο λενινιστικό μοντέλο αντλεί στοιχεία και επιχειρήματα από το κείμενο της Ρόζας Λούξεμπουργκ για τη Ρώσικη Επανάσταση, το οποίο γράφτηκε το 1918 και στο οποίο ψέγει τον Λένιν ότι στηρίχτηκε αποκλειστικά στα σοβιέτ καταλύοντας την αντιπροσωπευτική δημοκρατία (χαρακτηριστικό παράδειγμα η διάλυση από τους Μπολσεβίκους της εκλεγμένης συντακτικής συνέλευσης).

Ο Πουλαντζάς χρησιμοποιώντας, τα επιχειρήματα της Λούξεμπουργκ επιχειρηματολογεί υπέρ των θεσμών της αστικής δημοκρατίας, καθώς θεωρεί ότι η απαξίωσή τους και η εγκαθίδρυση ενός κράτους-κόμματος καταπνίγει την πολιτική ως πράξη, ως καθημερινό τρόπο ζωής. Σε τελευταία ανάλυση, είναι το στοιχείο αυτό που παρήγαγε τον σοβιετικό κρατισμό, ο οποίος εδραιώθηκε την περίοδο του Στάλιν. Επιπλέον, ο Πουλαντζάς σημειώνει ότι το μοντέλο μετάβασης, που παράγεται ως συνεπακόλουθο της στρατηγικής αυτής, ανάγει την πραγμάτωση του σε μια καθοριστική στιγμή, όπου η σύγκρουση με την αστική τάξη κορυφώνεται. Η ενδεχόμενη εξεγερσιακή πορεία μετασχηματίζεται σε επαναστατική διαδικασία και η εξουσία του προλεταριάτου εγκαθιδρύεται σε μια μόνη στιγμή, την στιγμή κατάληψης του κρατικού μηχανισμού με σκοπό βέβαια την απονέκρωση του. Σ' αυτή τη στρατηγική της οριστικής ρήξης, ο Πουλαντζάς εντοπίζει την απουσία του στρατηγικού οράματος μιας μεταβατικής διαδικασίας προς τον σοσιαλισμό, την οποία θεωρεί καθοριστική καθώς ενέχει το στοιχείο της συνεχούς δράσης των μαζών και κατ' επέκταση την ενεργή και διαρκή συμμετοχή τους στο μετασχηματισμό του κρατικού μηχανισμού και συνεπακόλουθα της κοινωνίας. Πλάι στην αντίληψη αυτή, ο Πουλαντζάς τοποθετεί και τους κινδύνους που διαφαίνονται από την σύλληψη μιας εξωτερικής συντριβής του κράτους-φρουρίου, καθώς και στο στοιχείο αυτό διαβλέπει τους κινδύνους που ενέχει η μη αξιοποίηση των δυνατοτήτων παρέμβασης των μαζών και μέσα στο κράτος.

Ο Πουλαντζάς θεωρεί ότι το τριτοδιεθνιστικό μοντέλο, με χαρακτηριστικό του την περιφρόνηση των δομών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και την εγκαθίδρυση του κρατισμού, έχει τις ρίζες του στην «εργαλειακή αντίληψη» για το κράτος. Η κριτική του αρθρώνεται με τα εξής επιχειρήματα : Καθώς το κράτος γίνεται αντιληπτό ως ένα μονολιθικό μπλοκ που το χειρίζεται κατά βούληση η αστική τάξη, θεωρείται αδιαπέραστο από αντιφάσεις. Συνεπώς, ο αγώνας των λαϊκών μαζών περιορίζεται σ έναν εξωτερικό αγώνα απέναντι στο «Κράτος- Φρούριο» στη λογική της δυαδικής εξουσίας. Η στρατηγική αυτή για την κατάληψη της εξουσίας περιορίζεται σε μια αποφασιστική στιγμή ρήξης, κατά την οποία απουσιάζει το όραμα του μετασχηματισμού των κρατικών μηχανισμών, ενώ αντιθέτως υπερισχύει η προοπτική εγκαθίδρυσης ενός νέου τύπου κράτους. Για τον Πουλαντζά, *«Τα σοβιέτ που πρόκειται να υποκαταστήσουν μονομιάς το αστικό Κράτος, δεν είναι πια η άμεση δημοκρατία στη βάση που αντικαθιστά την αστική δημοκρατία. Δεν είναι τόσο το αντί-Κράτος αλλά το παρακράτος που αντιγράφει το εργαλειακό μοντέλο του υφιστάμενου Κράτους, ένα προλεταριακό Κράτος, καθόσον θα ελέγχεται-καταλαμβάνεται εκ των άνω από το ενιαίο επαναστατικό κόμμα, κόμμα που λειτουργεί κι αυτό κατά το πρότυπο του Κράτους.»* (Πουλαντζάς 2001: 363).

Συνοψίζοντας, ο Πουλαντζάς θεωρεί ατελέσφορο ως προς την πραγμάτωση του σοσιαλισμού το μοντέλο αυτό της δυαδικής εξουσίας, καθώς ενέχει τις ακόλουθες αδυναμίες : τη σύλληψη με όρους εξωτερικότητας της σχέσης κράτους και τάξεων, την αρνητική διάσταση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ως δικτατορία της αστικής τάξης που οριοθετείται απέναντι στην άμεση δημοκρατία και όχι συμπληρωματικά προς αυτή και, τέλος, την υποτίμηση του καθοριστικού ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει η διαρκής δράση και πράξη των μαζών στην πραγμάτωση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού. Σε τελευταία ανάλυση, φαίνεται να θεωρεί πως το μοντέλο δυαδικής εξουσίας εγκαθιδρύει ένα σοσιαλισμό από τα πάνω, ένα σοσιαλισμό της ανάθεσης. Συναντιέται, έτσι, και πάλι με την κριτική που άσκησε η Ρόζα Λούξεμπουργκ, όταν διατύπωνε τη θέση της ότι «ο σοσιαλισμός από την ίδια του τη φύση δεν μπορεί να παραχωρηθεί, δεν μπορεί να εγκαθιδρυθεί με διατάγματα» (Λούξεμπουργκ 1978: 82).

Έχοντας εντοπίσει τον κρατισμό ως κοινό χαρακτηρισμό ουσίας, που συνδέει τα κυρίαρχα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής του, ο Πουλαντζάς προχωρεί στην κριτική του παραδοσιακού σοσιαλδημοκρατικού παραδείγματος, δια μέσω του οποίου

συμφερόντων των κυρίαρχων τάξεων, αλλά ενέχει δυνητικά στοιχεία, που μπορούν να λειτουργήσουν χειραφετητικά διαμέσου του παιδαγωγικού της ρόλου. Ο ρόλος αυτός συνίσταται στην έστω και μη ολοκληρωμένη και πάντα ουσιαστική συμμετοχή των υποτελών τάξεων στην πολιτική ως πρακτική.

Η θέση του Πουλαντζά για το δημοκρατικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό είναι και παράγωγο της ανάλυσης του φαινομένου του «αυταρχικού κρατισμού», καθώς θεωρεί ότι *«Αυτή η κρίση του κράτους ανοίγει στην αριστερά νέες αντικειμενικές δυνατότητες για το δημοκρατικό δρόμο στο σοσιαλισμό. Υπάρχουν πολλά είδη πολιτικής κρίσης: η σημερινή κρίση διαγράφει για την αριστερά ένα συγκεκριμένο πεδίο, σχετικά με τη δυνατότητα αυτής της μετάβασης. Δεν πρόκειται για μια κρίση διπλής εξουσίας, ούτε για μια κρίση φασιστοποίησης»* (Πουλαντζάς 2001: 296). Ο δημοκρατικός σοσιαλισμός εμφανίζεται ως η απάντηση των λαϊκών μαζών σ' αυτή την «τυπική δημοκρατία», καθώς προτείνει το μετασχηματισμό των θεσμών της αστικής δημοκρατίας σε μια κατεύθυνση ουσιαστικοποίησης του περιεχομένου της.

Σε τελευταία ανάλυση, η θέση του για τη σοσιαλιστική προοπτική ενέχει ως κυρίαρχο στοιχείο αυτό του διαρκούς μετασχηματισμού που δεν καταστρέφει τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, αλλά αντιθέτως τους βαθαίνει και τους συνδυάζει με μορφές άμεσης δημοκρατίας. Πρόκειται για μια μακρά πορεία και όχι μια στρατηγική της «εφόδου» και της οριστικής ρήξης, προκειμένου, μέσα στη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, τα υποκείμενα να «παιδαγωγηθούν» σε ένα συλλογικό και καθημερινό τρόπο ζωής, στον οποίο η πολιτική θα είναι ο σκοπός και όχι μόνο το μέσο. Οραματίζεται ένα σοσιαλισμό από τα κάτω μακριά από λογικές «τεχνοκρατικού επαναστατικού προσωπικού» όπου τα υποκείμενα, μέσω της δράσης τους, θα μετασχηματίζονται και τα ίδια εντός αυτής της διαδικασίας μετάβασης

Ολοκληρώνοντας, υποστηρίζουμε ότι στο σχήμα της στρατηγικής για τον δημοκρατικό σοσιαλισμό συναρθρώνονται ζεύγη αντιθέτων «κοινοβουλευτική-άμεση δημοκρατία», «αγώνας μέσα στο κράτος-δομές αυτοδιαχείρισης», που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, και την ίδια στιγμή που η παράλληλη δράση τους είναι αναγκαία συνθήκη για τον κοινωνικό μετασχηματισμό.

Ο Πουλαντζάς εντοπίζει στη στρατηγική αυτή δύο κινδύνους, που θα πρέπει να αντιμετωπίσει το λαϊκό κίνημα. Ο πρώτος κίνδυνος αφορά την *«αντίδραση του αντιπάλου»*, δηλαδή της αστικής τάξης. Αν και από την προσέγγιση του απουσιάζει η

καθοριστική στιγμή της ρήξης και της βίαιης κατάληψης της εξουσίας, δεν παύει να αναγνωρίζει ότι η μετάβαση στο σοσιαλισμό δε θα αποτελεί ένα «ειρηνικό πέραςμα», το οποίο ο αντίπαλος θα δεχτεί χωρίς αντίδραση. Ως απάντηση στην αντίδραση της αστικής τάξης, ο Πουλαντζάς στρέφεται και πάλι στη δύναμη που ενυπάρχει στα κοινωνικά κινήματα, όπως αναφέρει : *«Αν αυτό το ανεπτυγμένο και ενεργητικό κίνημα δεν υπάρχει, αν η Αριστερά δεν κατορθώσει να το ξεσηκώσει, τίποτα δεν θα μπορέσει να εμποδίσει τη σοσιαλδημοκρατικοποίηση αυτού του πειράματος: τα διάφορα προγράμματα όσο ριζοσπαστικά και αν είναι δεν αλλάζουν πολύ το πρόβλημα. Αυτό το πλατό λαϊκό κίνημα αποτελεί ένα εχέγγυο έναντι της αντίδρασης του αντιπάλου...»* (Πουλαντζάς 2001: 376).

Το δεύτερο πρόβλημα, που αντιμετωπίζει ο Πουλαντζάς σχετικά με το δημοκρατικό σοσιαλισμό, είναι ο τρόπος συνάρθρωσης της αντιπροσωπευτικής με την άμεση δημοκρατία. Έχοντας απορρίψει ως ατελέσφορη την κατάργηση της μίας έναντι της άλλης, αναγνωρίζει τον κίνδυνο είτε της υπερίσχυσης της αστικής δημοκρατίας και της σοσιαλδημοκρατικοποίησης της προσπάθειας του ριζοσπαστικού μετασχηματισμού, είτε τον κίνδυνο εκμετάλλευσης των συγκρούσεων που θα προκύψουν ανάμεσα στις δύο, υπέρ της ανασυγκρότησης της αστικής τάξης, με αποτέλεσμα την επανακατάληψη της εξουσίας από αυτήν.

Αν και δεν δίνει σαφή απάντηση για το πώς θα αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι αυτοί, ο Πουλαντζάς αναζητεί και πάλι την απάντηση εντός του πεδίου του κράτους, θεωρώντας ότι μέσω αυτού είναι δυνατή η διαδικασία του μετασχηματισμού του, όχι με τη μορφή ενός σοσιαλισμού των διαταγμάτων, αλλά ως μιας δομής που ο μετασχηματισμός της θα δώσει το έναυσμα σ ένα νέο πείραμα σοσιαλισμού με δημοκρατία.

Φθάνοντας στην έκβαση της ανάλυσής μας σχετικά με τον δημοκρατικό σοσιαλισμό δεν μπορούμε να μην αναδείξουμε για ακόμα μια φορά τη σημασία της δημοκρατίας στην οργανική της συνάφεια με το σοσιαλισμό. Ο Πουλαντζάς, όπως και ο Μαρξ, θεωρεί, ότι προκειμένου να επιτευχθεί ο μετασχηματισμός της κοινωνίας, πρέπει οι δημοκρατικοί θεσμοί να είναι συνεχώς σε κίνηση και η πολιτική να είναι καθημερινή πρακτική για τους πολίτες. Μόνο τότε και με συνεχή προσπάθεια θα μπορέσει η δημοκρατία να καταστεί δυνατή και απροσπέλαστη στις επιθέσεις του αντιπάλου, θα μπορέσει, σε τελευταία ανάλυση, να καταστεί το λυμένο αίτημα όλων των

πολιτευμάτων καθώς θα προωθεί και θα εγκαθιδρύει ένα νέο μοντέλο όχι μόνο σε οικονομικό επίπεδο, αλλά κυρίως σε κοινωνικό, όπου οι αποφάσεις θα παίρνονται από την πλειοψηφία για την πλειοψηφία. Σε τελευταία ανάλυση όπως ειπώθηκε και από τον ίδιο τον Πουλαντζά, : *«Ο Σοσιαλισμός ή θα είναι δημοκρατικός ή δεν θα υπάρξει».*

Επίλογος- Συμπεράσματα

Σκοπός της εργασίας ήταν να αναδειχθεί η θεωρία του Ν. Πουλαντζά γύρω από την πολιτική διάσταση της δημοκρατίας. Μένει πλέον να αναμετρηθούμε με το τελικό ερώτημα : Κατά πόσο είναι επίκαιρες οι θεωρητικές επεξεργασίες του Ν. Πουλαντζά; Θα μπορούσε άραγε η στρατηγική του σταδιακού μετασχηματισμού του κράτους, σε συνδυασμό με την ύπαρξη αμεσοδημοκρατικών δομών, να αποτελέσει ένα νικηφόρο πείραμα για τις λαϊκές τάξεις εντός της εποχής του νεοφιλελευθερισμού και της χρηματοπιστωτικής παγκοσμιοποίησης; Είναι ο αυταρχικός κρατισμός η μορφή του Κράτους της σημερινής εποχής και εάν όχι μπορούμε να αντλήσουμε χρήσιμα εργαλεία της θεωρητικής αυτής σύλληψης, για να περιγράψουμε τη σημερινή συγκυρία;

Εκκινώντας από τη θέση ότι το ευρωκομμουνιστικό παράδειγμα απέτυχε να προσδώσει την ανανέωση της τακτικής των δυτικών κομμουνιστικών κομμάτων, οφείλουμε να διαπιστώσουμε ότι ο Πουλαντζάς αποτελεί μια από τις πιο χρήσιμες φωνές της επονομαζόμενης κομμουνιστικής ανανέωσης. Κατά την άποψη μας, οι θέσεις του γύρω από το καπιταλιστικό κράτος και το φαινόμενο του αυταρχικού κρατισμού μπορούν κάλλιστα να λειτουργήσουν και στη σημερινή συγκυρία, καθώς αποτελούν ειδικότερα χρήσιμα εργαλεία για την κατανόηση της δομής και της λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωζώνης, όπου παρατηρείται μια συνεχής συρρίκνωση των δημοκρατικών θεσμών και της λαϊκής βούλησης. Πιο συγκεκριμένα, μετά την κρίση του 2008, διαβλέπουμε ότι πλέον μικρή σημασία έχει ο θεσμός της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και η κατάληψη της εξουσίας από προοδευτικά σχήματα. Η βούληση καταρρίπτεται με την απειλή της χρεοκοπίας και η πολιτική αντικαθίσταται από τον τεχνοκρατισμό των Βρυξελλών. Τα χαρακτηριστικά του αυταρχικού κρατισμού παραμένουν επίκαιρα και αναδεικνύουν την επικαιρότητα του Ν. Πουλαντζά ως θεωρητικού του καπιταλιστικού κράτους.

Δεν μπορούμε όμως να μην επισημάνουμε και τα όρια της θεωρίας του σχετικά με τη στρατηγική του δημοκρατικού δρόμου προς το σοσιαλισμό. Το παράδειγμα της

εκλογικής νίκης του ΣΥΡΙΖΑ το 2015 και η τριετία διακυβέρνησης που ακολούθησε το δημοψήφισμα του Ιουλίου, αναδεικνύουν το ανέφικτο ενός βαθμιαίου περάσματος και το ουτοπικό στοιχείο συγκερασμού κυβερνητικής εξουσίας και κινημάτων. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η θεωρία του Ν. Πουλαντζά επηρέαζε την πολιτική στρατηγική του κόμματος του ΣΥΡΙΖΑ πριν την εκλογική του νίκη, διαφάνηκε όμως ότι την καθοριστική στιγμή της ρήξης η λαϊκή βούληση, το αυτοδιαχειριστικό και αμεσοδημοκρατικό παράδειγμα και ο μετασχηματισμός των κρατικών δομών έδωσαν τη θέση του στη σοσιαλδημοκρατικοίηση του πειράματος αυτού, κίνδυνο βέβαια που διέβλεψε και ο Πουλαντζάς στο δοκίμιο του.

Συμπερασματικά, θεωρούμε ότι ο Ν. Πουλαντζάς επιχειρεί, όχι πάντα επιτυχημένα, να διατυπώσει μια στρατηγική που θα ανταποκρίνεται στις προκλήσεις της συγκυρίας ενός παγκοσμιοποιημένου κόσμου. Σε θεωρητικό επίπεδο, η σύλληψη του για τον δημοκρατικό σοσιαλισμό φαίνεται χρήσιμη σε μια μακροχρόνια πορεία ριζοσπαστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας. Κατά τη γνώμη μας, όμως, ενέχει σημαντικές αδυναμίες. Η βασικότερη έγκειται στη μη αντίληψη της έκτασης της αντίδρασης του αντιπάλου. Είναι δεδομένο, και αποδείχθηκε και από το πρόσφατο παράδειγμα του ΣΥΡΙΖΑ, ότι η αστική τάξη δεν θα επιτρέψει ένα ειρηνικό πέρασμα, θα παραδώσει αμαχητί την οικονομική και πολιτική εξουσία. Αντιθέτως θα χρησιμοποιεί τον κρατικό μηχανισμό, προκειμένου να σαμποτάρει το ίδιο το πείραμα. Ίσως το βαθμιαίο πέρασμα, παρότι ευκαίιο, να μοιάζει με αδύνατο και η αποφασιστική στιγμή της ρήξης να είναι η μόνη νικηφόρα στρατηγική για τις λαϊκές μάζες.

Ο Πουλαντζάς, προσπαθώντας να υπερβεί τα αρνητικά αποτελέσματα που επέφερε η στρατηγική της δυναδικής εξουσίας στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, αλλά και την εμπειρία της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας, αποπειράται να συγκροτήσει μια διαφορετική στρατηγική μετάβασης, θέλοντας να περισώσει το δημοκρατικό περιεχόμενο του σοσιαλισμού απέναντι στις κρατικίστικες εκφάνσεις του. Επιχειρεί να αναδείξει ότι η δημοκρατία είναι συστατικό στοιχείο του σοσιαλισμού ακριβώς επειδή απαιτεί τη συνεχή και αδιάκοπη συμμετοχή των υποκειμένων στην πολιτική, θεωρώντας ότι καθημερινή δράση και πολιτικοποίηση είναι το διαφοροποιητικό

στοιχείο, που μπορεί να μετασχηματίσει την κοινωνία μέσα από το μετασχηματισμό των συνειδήσεων και της πρακτικής των υποκειμένων.

Δεν παραβλέπουμε εντούτοις τις αντιφάσεις και αντιθέσεις στο έργο του. Από τη μία πλευρά, ενώ στέκεται κριτικά απέναντι στη δυαδική εξουσία, δε φαίνεται να την απορρίπτει τελείως, καθώς η στρατηγική που προτείνει ενέχει και αυτή μια μορφή διπλού κέντρου, που συνδυάζει τις εξωτερικές δομές (άμεση δημοκρατία) με την πάλι στο εσωτερικό του κράτους (κοινοβούλιο κρατικός μηχανισμός).

Από την άλλη δε διασαφηνίζει ούτε ποια θα είναι η ηγεμονεύουσα τάξη της μετάβασης στη σοσιαλιστική κοινωνία, αλλά ούτε και ποιο επακριβώς θα είναι το πολιτικό-κοινωνικό υποκείμενο που θα πραγματοποιήσει τη μετάβαση. Το στοιχείο αυτό διαφαίνεται από τη χρησιμοποίηση όρων όπως «λαός», «μάζα» κλπ σε αντίστιξη με το μοντέλο της δυαδικής εξουσίας όπου το υποκείμενο (πολιτικό και κοινωνικό) είναι σαφώς προσδιορισμένο με άξονα το προλεταριάτο. Τέλος, διαφαίνεται η τάση του Πουλαντζάς-να υποτιμά τον ρόλο της βίας και την αντίδραση της αστικής τάξης και των κομμάτων της. Και όμως, στα στοιχεία αυτά θα έπρεπε να δοθεί έμφαση, δεδομένου μάλιστα ότι η στρατηγική του δημοκρατικού δρόμου είναι μια μακρόχρονη πορεία, στην οποία το αντιτιθέμενο στρατόπεδο δεν πρόκειται να σταθεί απαθές.

Καταλήγοντας αφενός μεν, διαβλέπουμε στο έργο του Πουλαντζά τη διορατικότητά του ως θεωρητικού του καπιταλιστικού κράτους. Το βιβλίο «Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός» γράφτηκε στην αυγή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου και περιέγραψε μια εικόνα από το μέλλον της εποχής, που είναι το παρόν της δικής μας, καθώς βάσιμα μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο αυταρχικός κρατισμός εδραιώνεται ως μορφή και τρόπος διακυβέρνησης. Αφετέρου στο ίδιο έργο συναντούμε τον Πουλαντζά, ως θεωρητικό της μετάβασης, έναν θεωρητικό που αναμετράται με την πολυπλοκότητα και τις αντιφάσεις του ζητήματος του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού και τις δυσκολίες της γέννησης μιας νέας κοινωνίας μέσα από τα σπλάχνα του «παλιού» κόσμου.

Βιβλιογραφία

- Πουλαντζάς, Ν.(1978) (2001). *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, Αθήνα : Θεμέλιο
- Πουλαντζάς, Ν.Αλτουσέρ Λ., Μπαλιμπάρ Ε., Εντελμάν Μπ.(1980)..*Συζήτηση για το κράτος*, Αθήνα, Αγώνας
- Γολέμης Χ., Οικονόμου Η., (επιμ.) (2012). *Ο Πουλαντζάς σήμερα*. Αθήνα : Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς & Νήσος.
- Μελέτης Η. Μελετόπουλος (1999).*Νίκος Πουλαντζάς, 1936-1979: Η ζωή και το έργο ενός κορυφαίου μαρξιστή κριτική προσέγγιση* , Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.
- Ρήγος Α., Τσουκαλάς Κ.,(επιμ.) (2001). *Η πολιτική σήμερα ο Νίκος Πουλαντζάς και η επικαιρότητα του έργου του*, Αθήνα: Θεμέλιο
- Μπαλαμπανίδης Γ. (2015). *Ευρωκομμουνισμός, από την κομμουνιστική στη ριζοσπαστική ευρωπαϊκή αριστερά*, Αθήνα : Πόλις.
- Σκολαρίκος Κ. (2015).: *Ευρωκομμουνισμός, θεωρία και στρατηγική υπέρ του Κεφαλαίου*, Αθήνα : Σύγχρονη Εποχή.
- Βερναρδάκης Χ.:(2011). *Πολιτικά κόμματα, εκλογές & κομματικό σύστημα. Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990-2010*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Μάρτιν Τζ. (επιμ.) (2009)..*Νίκος Πουλαντζάς : κείμενα/μαρξισμός, δίκαιο, κράτος*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Αθήνα : Νήσος /Ινστιτούτο Ν. Πουλαντζάς
- Λούξεμπουργκ Ρ.(1978) . *Η Ρωσική Επανάσταση*, Αθήνα: Κοροντζής
- Ένγκελς Φρ. (2013). *Η καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής ιδιοκτησίας και του Κράτους*, Αθήνα : Σύγχρονη Εποχή.
- Hobsbawm E. (2010) . *Η εποχή των άκρων*, μτφ Β. Καπεταγιαννης, Αθήνα: Θεμέλιο
- Jessor B. (2011). *Κρατική Εξουσία: Μια στρατηγική-σχεσιακή προσέγγιση*. μτφρ. Χρ. Μπουκάλας, Αθήνα : Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Agnoli J.(2013). *Ο μετασχηματισμός της δημοκρατίας και άλλα παρεμφερή κείμενα*, μτφ Θ.Γκίουρας, Αθήνα : ΚΨΜ

Πουλαντζάς Ν.-Weber Η. (1989) *Συζήτηση: Το κράτος και η μετάβαση στο σοσιαλισμό*, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=252&Itemid=29

Jessop B. (1985). *N Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, Macmillan

Μηλιός Γ. (1990) *Από τη “συντριβή της κρατικής μηχανής” στην “κρίση και μετεξέλιξη” του κράτους. (Η θεωρητική τομή στο έργο του Ν. Πουλαντζά)*». http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=281&Itemid=29